

Програми *свих* социјалистичких партија су слични; многи су прављени или дотеривани према програму социјалдемократске партије у Немачкој. Наша пак партија је тај програм у целини усвојила за свој.

Тај су програм коментарисали Карл Кауцки и Бруно Шенланк: Кауцки је објашњавао теориски а Шенланк практични његов део. Коментар Кауцкога, под насловом *Основи социјализма*, оштампан је ту скоро у преводу друга Драгутина М. Ђурића, као 6. свеска научне Социјалистичке Библиотеке. Друг Ђурић је превео и коментар Шенланков, али се он штампа с извесним мојим изменама, управо с извесним прерађивањем и дограђивањем у појединим одељцима. Измене нису *бишње*. Напротив, битност је задржана и сачувана неповређена, сам је материјал унесен други: у место прилика из Немачке, које је писац био узео за немачке читатеље, за српске читаоце су узете српске прилике и материјал из српскога друштвенога и политичкога живота. На тај начин ће српским читаоцима бити јаснији.

крај новембра 1909.
Београд.

Драги

Први део нашега програма развија и образ-
ложава крајње циљеве наше партије, а други део
опет оне задатке које имамо да решимо у данашњем
друштву. Сталан ток историских природних закона,
који одређују ход капиталистичког света, не допу-
шта никакве скокове нити какве вратоломне аван-
туре. Радничка се класа мора борити за своје осло-
бођење на земљишту једног одређеног политичког
и социјалног поретка. Непосредан корак из старога
у ново друштво, корак који би одједанпут одвео
у земљу наших нада, немогућан је, јер је бесмислен.
Ми морамо рачунати с грубим фактима, која неће
због тога исчезнути, што их у своме одушевљењу
не би хтели да гледамо. Ми морамо рачунати с по-
стојећим односима, не сме се из очију губити трез-
вена стварност, баш за то што ове односе хоћемо
из темеља да изменимо.

Данашње је стање природна основа радничкога
покрета, па се тако и класна борба састоји у борби
против данашњега стања које је рђаво и неспособно
за живот. Оно је наша нападна тачка, оно само
себи ствара противнике, оно нас нагони да истакнемо
и заступамо овај низ захтева, који чине други део
нашега програма. Ми немамо никаква посла са се-
нима и привиђењима, већ са грубим и опипљивим
појавама, немамо посла са некаквим створовима
бујне маште, већ са природним последицама вла-
дајућег начина привређивања. Против нас је бур-
жоаска класа, буржоаска држава, против нас силни
капитализам.

Да бисмо постигли свој крајњи циљ мора рад-
ничка класа задобити политичка права, која ће јој

загарантовати неограничено учествовање у јавном животу. Радничка се класа мора привредно оснажити, добрим социјалним законодавством уздићи се на виши ступањ, спасти се од пропадања и тиме постати духовно и телесно способна за отпор. На једној страни дакле борба за политичку слободу и права, на другој страни борба за радничку заштиту. Сваки нас успех неодољиво нагони да радимо за још неиспуњене захтеве. А пошто наша партија неће да се настани у старој кући, већ ту само привремено узима стан, док нова кућа не буде сазидана, пошто је класна борба полуга нашега рада, пошто је преображај друштва наш крајњи циљ, то сваки даљи уступак, који нам припадне, чини само један беоцуг више у ланцу. Ми бисмо биле будале, када бисмо се задовољили извођењем наших најближих захтева а одрекли се наших крајњих циљева. Међутим, сила факата стара се за то, да ми у исто време једно чинимо и друго не остављамо. Пролетаријат испуњава свој светско-историски задатак под притиском нужности и прелази хладно на дневни ред преко свију проповедника покајања, секташа и ситнобуржоаских природа које теже за компромисима.

Други део програма дели се у два одељка: политички и социјално-политички.

ПРВИ ОДЕЉАК

I.

Опште, једнако, непосредно изборно и бирачко право с тајним гласањем за све држављане старије од 20 година, без разлике пола, за све изборе и за свако гласање.

Док јавне терете и дужности сноси сваки и док се од радне класе највише узима, дотле је изборно право у Србији потпуно засновано на имовини. У држави, округу, срезу и општини по правилу је изборно право везано за извесну стопу порезе. Изборни закони су разнолики, али је свуда тако удешено, да су неимућни људи или потпуно искључени од избора или учествују у тако незнатном броју да су увек у мањини.¹ У овим класним представништвима буржоазија влада без обзира, без контроле. Велика маса остаје политички обесправљена, и мора се помирити с тим, да о њеној судбини, о њеном животу, о порезима и наметима, о

¹ По попису од 1900 год. било је у Србији становника преко 21 године

мушких	601.445
женских	552.013

1,153.458.

По бирачким списковима је 1906. год. имало права гласа само 548.167. Више од половине је, 605.291 искључено, обесправљено. Тај би број још знатно порастао кад би се урачунало и становништво од 20 година и кад би се сравањење вршило с резултатима пописа од 1905. год.

јавним установама одлучују сопственици имања и капитала и са њима располажу по својој вољи. Начело, које је изражено у толиким законима: да чланови једне заједнице, којој припадају телом и душом и за коју увек морају свој живот дати, мора ступити у живот и у погледу њихова учешћа у уређењу јавних послова те заједнице, при свима изборима и при сваком гласању. Класна саможивост и одржавање конзервативних установа у држави, округу, срезу и општини мора стукнути пред потребом за општим правом гласа.

Не постоје никакви јаки разлози да се граница старости за активно право гласа утврди на 21 а за пасивно на 30 година, као што је то данас.¹ По нашем захтеву сви држављани преко 20 година старости треба да уживају ова права. Ко у томе добу плаћа заједници данак у крви, ко у двадесет-првој стиче пунолетство, право слободног располагања својим стварима, тај је такође зрео за политичко пунолетство, за право да буде биран и да бира. Сем тога долази још друга једна важна околност. У ствари привредно пунолетство за велики број држављана, који су упућени на своју радну снагу, достигнуто је већ пре двадесете, а сигурно до двадесете године. Већ у доба детињства пролетер се врло често запреже у јарам рада: у младићско доба запрегнут је већ извесно, нужда да зарађује хлеб ту је. Кад самосталност радникова почиње тако рано, када они на своју самосталну зараду плаћају порезе и т. д., док богашка деца још седе у школским клупама; када се зна, да се просечно стручно образовање постиже пре двадесете године, то је онда граница старости, коју ми тражимо, у сваком погледу оправдана.

У истини она мањина сопственика доцније постаје самостална, него пролетери. Сем тога треба

¹ *Активно* право има онај, који има право да бира; *пасивно* право пак има онај, који има још и права бити изабран за посланика, кмета, одборника и т. д.

узети у обзир да просечан век радников много мање траје, него век богаташев. Услед неповољних утицаја, који делују на радника, услед заморнога рада, услед немања довољно намирница за живот, „мора он“, као што вели статистичар Сисмилх, „пре отићи са света“, него буржоа који се родио под срећнијом звездом и развио под повољнијим приликама. Још и зато висока граница старости за стицање права гласа значи ускраћивање и подсецање политичких права радникових.

Жени треба дати исто изборно право као и човеку, угњетавање жене од стране људи треба да нестане и са овога поља. У доба када је женско питање постало један од најважнијих саставних делова радничког питања, постаје сасвим очевидно да и жене треба да добију своја политичка права, која су им до сада ускраћивана.

Остаје још да видимо колико има основа везивати активно право гласа за 15 а пасивно за 30 дин. непосредног пореза, као што је то у Србији прописано.

Пре свега мора се истаћи један принцип: да сума порезе у опште, па ни сума непосредне порезе не може бити мерило за право гласа. Једино, универзално мерило за право гласа одраслих мора бити: учешће њихово у производњи. Производња — то је извор живота друштвеног, у исто време: начин производње је данас извор беде оних који ту производњу одржавају. Учешћем својим у производњи, радне масе одржавају живот друштвени и гомилају беду своју; радом њиховим се хране и тове тако звани виши редови друштвени а сами произвођачи скапавају; чак и кад радници *никако* не би били завођени у пореске распореде, већ сами богаташи, ипак, у ствари, сами радници порез подносе: један део неплаћенога рада радничкога богаташи одвајају и дају држави, а то је толико исто, колико и да радници непосредно долазе на државну благајну и одброје јој један део своје зараде.

Непосредно плаћање порезе није ништа друго до *непосредно предавање* једног дела радничке за-

раде. Да ли ће ту зараду предавати сâм радник или послодавац, *суштинну ствари нимало не мења*: и у једном и у другом случају је оно, што држава узима, здерано с леђа радничких, исцеђено из зноја и крви оних који производе, који раде, који својим радом стварају вредности — а од тих вредности, створених радничким радом, живе богаташи, господа, сав паразитски свет, издржава се држава.

Изборни ценз, ограничавање права гласа — *што је сресиво за погоршавање социалног положаја радничке класе.*

Пропорционални изборни систем.

Изборни систем, какав данас постоји, треба да се поправи. У представничким телима треба да се са највећма могућном верношћу огледају погледи, жеље, правци бирача, тако да и најситнија мањина може својом речју утицати при саветовању и одлучивању у тим телима. Даље, разне партије су тек тада правилно заступљене, ако имају толико посланика, колико одговара целокупном броју њихових гласова.

Тај систем у Србији није изведен У сеоским општинама, срезовима и окрузима представништво мањине је сасвим искључено, у варошким општинама и Народној Скупштини мањини је дато могућности да се појави, али у врло скученој мери. Већини је, чак и *релативној* већини дата повластица да гута гласове мањине. Као потврда нека нам послуже изборни подаци из 1906 год.*) Тада су у целој земљи добиле

радикална	партија	158.853.	гласова
самостална	”	109.378.	”
национална	”	53.191.	”
напредњачка	”	32.820.	”
сељачка	”	7.907.	”
социјалистичка	”	2.731.	”
ван партија	”	4.386.	”
Свега:		369.266.	гласова.

*) *Статистички Годишњак Краљевине Србије за 1906. год стр. 754 и 755.*

Количник је — рачунајући на 160 посланика — 2308. Према томе су

	требали добити	добили	мање или више
П О С Л А Н И К А			
радикали	69	89	+ 20
самосталци	47	49	+ 2
националци	23	16	— 7
напредњаци	14	5	— 9
сељачка партија	4	—	— 4
социјалисте	1	1	—
ван партија	2	—	— 2

Као што се из тих цифара види, данашњи је изборни систем такав, да он представништво народно прави неверним изразом снага партиских: *релативну* већину повећава на штету мањих партиских група; некима партијама потпуно онемогућава да буду представљене у Народној Скупштини и ако би, по броју гласова, требале да имају права на известан број посланика.

Наша је партија, на пример, добила на овим изборима свега 1. посланика. Она је кандидатуре истакла *само у неколико вароши*. А како је у варошима, које бирају 29 посланика, пало свега 27.415 гласова, те је количник 945, наша је партија требала да има 3 посланика. Међутим, док је овакав изборни систем, њезине ће гласове у огромној мери гутати буржоаске партије, па ће тај случај бити и по окрузима, кад партија и тамо отпочне кандидације истицати. С тога ми захтевамо такав начин бирања, који ће разним партијама осигурати сразмерно представништво. Основно је начело у овом случају да број представника једне партије буде одмерен према целокупном броју гласова, које је при изборима та партија добила. С тим мањине долазе до свога права, снага парламентарних група одговара снази партија, поновни избори отпадају, цео поступак се знатно упрошћава. Избори народних посланика би се имали да врше једним гласањем за целу земљу, а не, као сад, за поједина места.

и округе. Свака би партија једном листом кандидовала посланика за целу земљу, сваки би бирач гласао за све посланике, а по свршетку избора би свака партија добила онолико посланика, колико количника у збиру њезиних гласова има.

Двогодишња законодавна периода.

Законодавна периода је време, за које је изабрано законодавно тело. За ово време треба да се посвршавају послови, које ово изабрано тело има да врши; када протекне ово време, престају да важе мандати представника и парламента. За Народну Скупштину је у Србији раније постајала трогодишња законодавна периода; Устав од 1903 год. ставио је на место ње четворогодишњу. Мотиви, који су владајуће партије нагнали да мењају дотадашње стање, показују нам зашто је социјална демократија дужна да се бори за краћи рок. Влада и већина буржоаских кругова гледају у продужењу законодавне периоде једну сметњу радничком покрету, овај њихов пропис само је један нови (који то пут већ!) покушај, да омрзнутога непријатеља притесне једним принудним средством и да га ограничи у његовој делатности. Сваки избор даје социјалној демократији повољну прилику, да шири своја начела на најширој основи и тада је најмање спречена од полициских шиканирања, законских лукавстава и масе параграфа и наредаба, које су упућене против радника. Даје јој се прилика да агитује у најширим круговима народа, па и у оним, до којих је у мирно доба тешко доћи, и који се тешко могу протрести и заинтересовати. Тада се намах могу заподенути расправљања важних питања, која су на дневном реду, тада се учење социјалне демократије може разнети до најудаљенијега села и до последњега кутка велике вароши. Тада кроз народно тело крв тече брже, а и најтупљи ум изоштрава се, само ако се кратко, јасно и убедљиво

изнесе зло и добро неимућних, невоља сирوماха и расипничко газдовање владајућих.

Лако је погодити од каквог је значаја по бираче, да посланици буду принуђени да после кратког времена понова излазе на изборе. Тако гласачи могу вршити строг надзор над својим представницима, њихов осећај одговорности постаје већи, и лакше је сада повући на одговор једнога сумњивог посланика а на место његово изабрати другог, који је достојнији тога положаја. Што важи за поједине посланике, то важи и за цело законодавно тело. Што дужи рок, који му је остављен, то ближа опасност злоупотребе пуномоћстава, ближа опасност лење традиционалности, која на место живог рада и свежег живота истиче шаблон и ситничарску способност. У колико је краће трајање мандата, у толико се више пази на пресуду, коју бирачи изричу гласачким куглицама. Једна радницима непријатељска већина, која рецимо четири године може мирно управљати не бојећи се протеста пролетаријата, нанеће природно много више зла, него кад би њен рок истицао после две године, и бирачима дата прилика да се с њом разрачунају и да је уклоне.

Вршење избора и гласања у данима, када се, по закону, не сме радити.

Омогућити свакоме гласачу бирање и гласање, то захтева општи интерес. Избор је такав поступак, који треба да се изврши ради користи заједнице, с тога сваки бирач може потпуно оправдано тражити да му се да могућност, да слободно и потпуно употреби своје право. Свака сметња, која му се учини од стране државе и од стране владајућих класа није ништа друго, до напад на изборно право, покушај да се ово право изигра, да се врши противправни утицај на мишљење бирача, да се вештачки измени резултат избора у корист власника. Ко хоће да изађе на биралиште, треба да је у стању

то учинити, а да се привредно не оштети, да му се не одузме парче хлеба. Тиме што се избор врши раднога дана, спречавају се у ствари многобројни гласачи да узму учешћа у једноме послу, који је за њих од одсудна значаја. Колико радника, колико помоћника изостану из овога узрока, колико их примора послодавац да се уздрже од гласања, или да жртвују своју зараду, ако хоће да испуне своју дужност! Ово је зло постало очигледно у варошима и селима, фабрикама и рудницима, у којима је надзор и утицај послодаваца и чиновника огроман: Прометна Банка своје раднике под командом изводи на гласање, то чине чиновници Фабрике Шећера, то исто раде шефови Железничке Дирекције и Општине Београдске и т. д. и т. д. У селу је важно још и то, што су врло често далеки и рђави путеви до биралишта, те сељаци остају код куће, уместо да иду и гласају. Испуњавање највеће грађанске дужности, вршење највећега политичкога права мора бити законом осигурано. Само када се законом утврди један дан за одмор, када се тај закон безобзирно примењује и на извршење строго мотри, када је тако великој маси и у вароши и у селу утрвен пут за биралиште, само тада може се говорити о правој слободи избора.

Накнада изабраним представницима.

У Србији је посланицима обезбеђена накнада на тај начин, што им је одређена дневница до 15 дин. Ту накнаду, негде и већу, сад имају посланици у свима парламентима, добили су је, у последње време, и посланици Инглеске и Немачке.

Против дневница посланичких обично дижу ларму реакционари, а тежња да се дневнице укину, у ствари је тежња да богати добију првенствено право на посланичка места, да сопственици и њихови представници буду у Народној Скупштини главна сила, она која одлучује. Један буржоаски конзер-

вативни историк рекао је једанпут „да само посланичке дневнице гарантују народу, да су врата парламента отворена грађанској заслуги а не богатству“. Представници српских бирача треба да су у стању да испуњавају своје дужности, што је сиромашнијим посланицима у Народној Скупштини могуће само тако, ако им се дневница осигура, да могу без велике штете присуствовати раду парламента и учествовати у њему. Не вреди ништа лицемерни изговор, да је то почасна служба коју треба вршити без плате. „Почасна служба“ не значи ништа друго, до неосновано првенство кесе и искључење буржоазији непријатних радничких представника.

Укидање свакога ограничења политичких права сем у случају неспособности за правну радњу.

Овај захтев управљен је у првом реду против одредаба, које закраћују и отимају политичка права пролетеру само зато, што је пролетер, што је жртва владајућег начина привређивања. Буржоаско друштво није задовољно с тим, што испија срж и крв радникову, што га у корист богатих прави играчком капитализма, што је радникова невоља и оскудица коцка, на којој се имућни могу све више богатити, што пролетер без своје кривице мора гладовати у доба криза, беспослице и застоја у послу. Не, ово друштво, које је „пуно врлина и строга морала“, кажњава пролетера још и зато, што је овај његов роб, што он износи своју кожу на пазар ради тога друштва, оно га лишава изборнога права, ако се мора селити из места у место, ако је принуђен бити слуга, ако у својој беди буде приморан да прими жалосну милостињу од установа за сиромаше. Јасно је као дан да се мора учинити крај овој политичкој експлоатацији, која се дрско придружује уз привредно исцрпљивање масе. Ако је некоме одузета грађанска самосталност услед душевне болести и т. д., онда природно тај, који је стављен под туторство, губи и политичко пунолетство.

II.

Непосредно народно законодавство.

Политички пунолетни грађани једне заједнице, у којој је јавни живот снажан и жив, не могу се ипак задовољити с тим, да пренесу законодавство на једно тело, а да себи не осигурају средства за надзор, прегледање и поправљање, није довољно само да изборне периоде буду кратке. Они, за које се закони доносе, они, који на себи осећају последице парламентарних одлука и који морају за те одлуке све своје заложити, они, на чијим раменима почивају јавни терети, широке масе морају имати реч, морају имати могућности да изразе и спроведу своје мишљење. Они морају у последњој линији одлучивати о важним законодавним питањима. Као што тражимо народну одбрану и народни суд, тако исто тражимо и народно законодавство. Као што сваки грађанин треба да постане војник и судија, тако мора, као пре у доба општинске слободе и самоуправе у Срба, сваки бити и законодавац. Он мора с времена на време сâм употребљавати ова права. Само кад сваки грађанин коначно одлучује о законима, тада је народ заштићен од угњетавања. Још на базелском конгресу Интернационалног Радничког Удружења 1869 г. рекао је у своме извештају Карл Биркли: „Одрекне ли се народ права да у последњој линији одлучује о законима, остави ли он ову дужност једноме или неколицини, то ће ови ускоро узети за себе право да законе доносе у корист своју а против општег добра“, као што је случај у Србији, нарочито у последње време коалиционе владавине, кад је Народна Скупштина постала безобзирна олигархија буржоаских шићарџија и слушкиња банкократије.

Неизбежна последица репрезентативног устава, т. ј. онога устава, под којим народ преко својих представника (репрезентаната) утиче на законодавство, као што је случај у Србији, јесте непосредно народно законодавство. Оно је народско довршење

уставне грађевине. Већ по француском уставу од 1793 г. уведено је непосредно народно законодавство, које на жалост никада није ступило у снагу, само је било у врло неразвијеном облику, као тако звано *veïto*, по коме је извесан број гласача потребан, па да се уложи протест против извесног новог закона, после чега се тај закон износи народу на гласање. Политичка историја једне слободне земље, Швајцарске, поучан је пример за победни ток оне народске, историски условљене мисли. Народно законодавство налази се још од неколико векова у швајцарским кантонима. Одлично разрађено, у новим облицима оно данас влада у већини швајцарских кантона, а највећма је изведено у Цириху. Што је већа заједница, то је јачи нагон да се прилагодимо садашњим приликама, нема више тешких задатака у добу паре, електрицитета, саобраћаја, живе размене мисли. Тајно гласање ступа на место јавног, штампана објашњења законских предлога, расправљање по листовима и зборовима објашњује стање ствари и оспособљава бираче да одлучују о законима по знању и савести.

Непосредно народно законодавство, онако, како се уредило у већим савезима швајцарским, састоји се из два дела, из предлагања и одлучивања, из права предлагања закона или народне иницијативе, и из народног гласања о законима или референдумом. Између оба ова дела као правилан орган ради Савет, изабрано народно представништво, које више није законодавно, већ је само тело које предлаже законе, т. ј. прост саветодавац, чији савет народ може примити или одбацити. Тако Савет стоји између две ватре. Ако предложи рђаве законе, они ће бити одбачени народним гласањем (референдумом). Ако Савет, парламенат, неће да изнесе добре законе, тада ступа народна иницијатива, и сама износи законске предлоге. По циришком основном закону од 18 априла 1869 г., народна се иницијатива може двојако извести. Кад петнаести део народа поднесе један предлог, овај се мора изнети

на гласање. Ако једно једино лице поднесе један предлог, коме се придружи трећина Савета, мора се предлог такође изнети народу на гласање. Па и општи савезни устав од 1874 г. признаје бар факултативни референдум, а швајцарско радништво, удружено у Гритлиском Савезу већ је у једној представи од 5 априла 1889 г. захтевало увођење обавезног референдума и народне иницијативе у питањима, која се тичу општега швајцарског савеза.

Ако је делање свију партија слободно, ако се оно ничим не спречава, те се могу најважнија питања озбиљно и непристрасно расправљати, непосредно законодавство је онда моћна полуга политичког просвећивања. Што дубље радне класе упознају политичке и друштвене прилике, у колико је силније растење класне свести, у толико ће народно законодавство јасније и јаче изразити шта су социјалдемократи и шта они хоће. Не може више остајати незапажено оно, што желе широки кругови народа, то ће се поднети свима грађанима на оцену, на примање или одбацавање, народно представништво стоји под сталном контролом народном, радници добијају онолико снаге и утицаја, колико им припада према њиховом положају, према њиховом броју и према њиховој политичкој зрелости.

Народна самоуправа и самостално народно опредељавање у држави, округу, срезу и општини.

Народ треба да буде господар у својој кући, он треба да управља пословима и у мањим и у већим деловима те своје куће. Овде се мисли на истинску демократску самоуправу, а не на самоуправу, која је оруђе власника, газда и банака, као што је данас случај у Србији. Шта више, маса народна треба да узме учешћа у управљању окружних и срезових делова, да води послове непосредно или преко слободно изабраног чиновништва или одбора, треба не само да зна како се рукује пословима,

већ да има одлучан утицај на њих. Треба да се престане са бирократским газдовањем, којим се све одозго управља, које је далеко од практичног живота, које ствара касту канцелариских људи и угушује сваку самосталност. Тада у општини, срезу, округу и држави влада самоопредељавање, које потиче од грађана саме заједнице. Тако се сâм народ васпитава за политичку делатност и све више умањује важност управљања са зеленог стола. Замислимо само како пространо поље има да обрађује потпуна самоуправа: полиција за безбедност, старање о здрављу, о настави, о сиротињи, о порезима и финансијама, све су то предмети на којима има да се ради. Када народ седи на крми на место најамног чиновништва, какав напредак у односима, каква победа!

Право народа да бира чиновнике, да их повлачи на одговор и да их кажњава.

Ова тачка стоји у најтешњој вези са напред истакнутим захтевима. То је само један беоцуг више у ниски, а образложен је већ у ономе, што је раније речено. Власти су извршни органи народа, с тога сâм народ треба да их бира, да им даје власт, да су њему одговорни за свој рад и да их он може затворити. С казнено-правне стране треба да их народ може повући на одговор, а с грађанско-правне стране да их може затворити. Од народа постављени чиновници од највишег до најнижег морају се одмах повући на одговор за свако прекорачење граница њихове власти, за сваку њихову кривицу, тако да се сваки самовољни, противправни поступак одмах казни. Ако чиновник проузрокује извесну материјалну штету, дужан је да је надокнади. Тако ће власти имати да делају као пуномоћници народа а не као слободни господари и заповедници, оне не смеју управљати по своме нахођењу, морају полагати рачун бирачима о своме раду. Никакав страни

ауторитет не може се утиснути између власти и нације, пошто власти морају радити у смислу и по начелима бирача, а везани су сигурним законима. Пошто су ове власти њиховим изабирањем дошле у тесну везу с народом, приморане су својим дужностима, чије се неиспуњавање строго кажњава, да управљају брижљиво, истински и непристрасно.

Годишње одобравање порезе.

Право годишњег одобравања пореза једно је од најважнијих јемстава једне уређене заједнице. Чланови једне заједнице, који сносе пореске терете, који имају да нађу средства за подмирење јавних издатака, морају се питати за одобрење, они морају одлучивати колико ће се новаца одобрити за подмирење јавних потреба. Одрећи се права годишњег одобравања пореза, значи издати влади политичке слободе. Велика маса, чија рамена порески терет највише притискује, не треба само да пати, већ и да дѣла. Колико треба дати и из којих извора исцрпети приходке за покриће потреба опште заједнице? То су питања, на која народ треба да одговори. Напусти ли народ то своје право, влада у ствари постаје самовласна, као што је случај у Србији. Онога тренутка, када се влади продуже пореска пуномоћства и преко једне године, парламенат постаје сенка, а народ сенка ове сенке. У историји инглескога устава тврдоглаво и крваво вођена борба за право одобравања пореза један је од најистакнутијих и најзнатнијих одељака. Без овога права управља се насумце народном кесом, с пуним рукама овде се даје а тамо узима, погођен је животни нерв државе, и напуштено је најбоље средство да се влада опште заједнице одржи у границама устава и закона. За владање као и за ратовање потребно је новаца, новаца и опет новаца. Народ одређује да се влада како он хоће, али му је отета ова слобода одређивања чим он без контроле отвори

другима своје џепове. Притегни кесу, то је лозинка. Испитивање сваког захтева, примање терета само за једну пореску годину, никакви нови порези без велике нужде, одобравање пореза и добра, т. ј. народна влада на сваком кораку. Годишње одобравање пореза силно је привредно средство, које се не може напасти и које сигурно дејствује, када иза њега стоји радни народ, који је свестан свога циља и који је готов да на сваки напад потргне своје убојно оружје.

Сада нам се већ само по себи намеће питање о народном наоружању и народној одбрани.

III.

Васпитање за општу војничку способност.

Сасвим је погрешно такво васпитање омладине, којим се иде на једнострано развијање духовне или телесне снаге, у место да се неговне разума споји у леп склад са телесним вежбањем. Као што тражимо потпуно развиће духовних способности, тако исто тражимо по плану изведено и још из детињства започето неговање телесне снаге и окретности. Сигурна је основа за такво здраво подизање грађана осигуран привредни положај, који свакоме даје времена да се слободно развија, који омогућава да одрасте и да напредује здраво, свеже покољење, које је способно за производњу, слободно од свакидашњих брига, и које није закржљало услед разних врста експлоатације. Ова зла коб, која данас терети радни народ, сатире његово здравље, доноси му туберкулозу и рану смрт, тера децу радничку још за ране младости у загушљиви ваздух по радионицама и кида цвет пре него што се и расцветао, која радника сваљује у све већу беду и упропашћује га, тако да из године у годину прирастају све веће чете неспособних за војну службу, ова зла коб мора се уништити. Први је услов за постизање на-

родне способности за одбрану побољшање радничкога стања.¹

Основна мисао, према којој је одређен обим и начин гимнастичких и борачких игара, јесте васпитање грађана за одбранбену способност. Један слободан народ мора знати да рукује оружјем, његова ратна спрема заштита је за мир заједнице. Детету треба већ улити схватање, да нико не заслужује да се зове слободним, који не уме да рукује оружјем и који не зна својом крвљу бранити слободу и умрети за њу. Ако затреба да се домова брани од дрског нападача, то ће грађанин, који је још из малена вежбан у телесним вештинама и научен оружју, с ватреном резношћу и храбрим духом бранити своје огњиште и опште добро. И тешко томе, ко се усуди повредити свето добро слободе! Спремни су за борбу збијени редови бораца за њихову добру ствар, а победа је уз њихову заставу. Народ, који се бори за своја права, не може се савладати, не могу се сломити ни напорна снага његових жеља ни његови редови, а оружјем се рукује сигурно и брзо. Швајцарски сељаци, који су потукли аустриске ритере и размрסקали гвоздене чете Карла Одважнога, француске масе из 1793. г. које су нагнале стране угњетаче да се споје, то су примери за углед.

¹ Србија пружа најжалоснију слику физичког развијања подмлатка. У њојзи просечни век човечји једва достиже 23 године; у целој земљи умире око 9000 људи од туберкулозе, у Београду од три човека, који умру, један умире од туберкулозе; при регрутацији 1906. год. показало се

стално неспособних	1.462	или	4.42%
привремено	5.815	„	17.57 „
	<u>7.277</u>	или	<u>21.99%</u>

Сем тога је још и у војним болницама те године

умрло	122
премештено	40
пуштено кући	1.764
оглашено за неспособно	525
	<u>2.451</u>

Народна одбрана на место стајаће војске.

Данашња војска почива додуше на општој војној обавези, али она стоји у оштрој супротности према народу, у коме је ипак њен корак и њена снага, и расеца с гвозденом доследношћу све везе, које је с њим скопчавају. Као држава у држави, с нарочитим устројством, с нарочитим законима, с нарочитим судством, одвојени од додира с грађанима, растављени провалом од оних, из чијих су кругова изашли, и којима се опет морају вратити, војници нису народ под оружјем, као што би их хтеле представити многе паметне главе. Шта више стајаћа је војска очевидна супротност народној одбрани, која обухвата, учи и увршћује у своје редове све способне за оружје, која изводи народно наоружање и зајемчава грађанима сигурност, а њиховој заједници слободу и благостање. Хиљаде оних, који се данас позивају под заставу, да, ако не припадају богаташима, проведу две двагоцене године свога живота у грубој служби под тешким притиском војничке обуке, која убија дух, те су хиљаде телесна стража силника и заштита данашњега друштвенога поретка, оне су спремне за нападни и одбранбени рат против спољашњега непријатеља, оне служе циљевима које одређује и прописује краљ краљева, капитализам. Све се јасније и јасније показује, како је војска наших дана најтешње срасла са данашњим начином привређивања, који не би могао живети без ње, јер му је потребна и унутра и споља, и за савлађивање борбене радничке класе и против ванземаљске утакмице. Све се јасније и јасније показује, како је политичким развитком вечито оружјање постало принудни закон модерне државе, принудни закон, који је незадржано тера напред у пропаст. До зуба наоружане државе стоје једна према другој, а незасито ждрело рата гута хиљаде милиуна, које су отете од народâ, па макар се они патили у бедном животу или се срушили једнога дана под навалом све већих терета.

Стајаћа војска значи стално задуживање државе, које води краху, она овековечава пореско газдовање, које упропашћује народ товарићи немило-срдно најсиромашнијима највеће терете и натерујући масу на гладовање поскупљивањем потребних животних намирница. Потребне војске циновске су, и оне стално расту. Тако је у свакој држави; у Србији такође. Треба се само сетити да државни приходи, поглавито приходи од царина и посредних пореза, иду највећим делом на издржавање војске, и да се зајмови такође узимају за ратне циљеве.

Први зајам за војску Србија је закључила 1862. г. у суми 3,525.000 дин. За тим су се они непрестано низали и још непрестано нижу. За те дугове је до сад плаћено преко пола милијарде и има још да се плати преко две и по милијарде! Само од 1881. г. до данас је на војску потрошено

по буџету	503,021.270 дин.
зајма	596,325.834 „

Свега: 1.099,347.104 дин.

Иза свакога зајма, закљученога за војску, повећаван је војни буџет, повећани буџет је опет повлачио за собом нови зајам, а и једно и друго је изазивало ударање нових пореза и наваљивање нових терета.

Тако је иза зајма, који је за војску закључен 1862. год., одмах идуће, 1863 године, војни буџет од 1 милиуна попет на 3,715.242 дин., 1864. год. је донесен нови закон о порези а 1868. год. уведене су нове трошарине. То су биле последице првога зајма!

Такве је последице и пратиоце имао сваки нови зајам:

22. јуна 1882 г. уз зајам за наоружање доноси се закон за искључиво право увоза соли у Србији; 1884. г. уз закон о зајму доносе се закони о таксама, о крчмарини, о непосредном порезу;

22. септембра 1885. г. доносе се: закон о зајму и закон о монополу дувана;

и т. д.

На војску се толико трошило и троши, да чак толики зајмови и нови порези посредни и непосредни нису довољни, већ се и дефицити праве. Они су отпочели 1870. г. и достизали су огромне суме.

Војни буџет је на 1 становника износио

1873	године	3·50	дин.
1883	”	5·50	”
1890	”	4·46	”
1891	”	4·45	”
1899	”	6·43	”
1900	”	8·04	”
1910	”	9·53	”

Али, трошак је на војску још већи: ту треба рачунати и ануитет на зајмове учињене за војску. Кад се и то урачуна, онда би војни терет буџетски износио ове године преко 20 динара на 1 становника.

Војнички кредити по буџету за 1910 годину износе:

цивилиста	1,200.000	дин.
ануитет	31,896.850	”
војска	26,043.374·80	”

Свега : **59,140.224·80** дин. или: више

од половине целог буџета државног.

Како су ови кредити на војску и ануитет, — што је, у ствари, опет једно исто, — расли, показује овај преглед: по буџетима државним последњих тридесет година били су кредити

године	на војску	на ануитет
1881	8,726.145	2,686.200
1890	9,646.104	19,107.295
1900	20,030.986	20,095.150
1910	26,043.374·80	31,896.850

Колика огромна повећања!

Та се повећања врше на рачун најелементарнијих потреба раднога народа: држава отима залогај понесен устима и даје га војсци.

И осем тога, опет се свакога састанка Народне Скупштине изнесу нови захтеви, траже се накнадни

кредити, ванредни издатци, који сваке године долазе тако правилно, као ласте у пролеће. Ужасна мора притискује груди оптимистичкога и равнодушнога Србина тако, да се у њему постепено појављују чудне мисли о „нашој дичној узданици“.

На место ове кобне установе, која га доводи до просјачкога штапа, треба да се заведе народна одбрана. Сваки, који је способан за оружје а школован онако, као што смо мало пре показали, мора се борити за општу ствар. Једном уредбом регулисало би се узимање појединаца у војничку службу. У мирно доба сви, који су способни за оружје, долазили би на кратке вежбе, где би се марљиво упућивали у служби, а за рат би били уређени у нарочити строј по спремљеном плану. Сваки способан грађанин био би војник, оружје би му могло висити над огњиштем! Тада је наоружање народа свршен факт, дуго време службе и несносни трошкови отпадају, подела на грађане и војску престаје, створена је народна војска.

Народно представништво решава о рату и миру.

О важним питањима, која се тичу судбине заједнице, добра и зла свију, треба да решава сâм народ или народно представништво. Јасно је да онде, где од једне одлуке зависи сигурност земље, опстанак многобројних грађана, срећа стотина хиљада, да ту мора водити прву реч маса народа, која ће свој живот изложити опасности. Међутим, под данашњим приликама не може се више извршити народно гласање о рату и миру. Услед затегнутог стања светске политике, услед брзине одлучивања наступа тако брзо догађај или низ догађаја који воде рату или миру, да се обично народно гласање показује сувише споро и могли би га догађаји предухитрити. С тога изабрано представништво прима на себе тежак и пун одговорности задатак, да сâмо реши ствар онако, како захтевају

општи интереси, да ради без мржње и наклоности, хладно и непристрасно. Парламенат има да дебатује и ради јавно, његова саветовања и његов рад подлеже прегледу и оцени бирача. Радиће се само оно, што је за земљу корисно, што извесан тренутак захтева и извесно стање ствари наређује. Љубав према отаџбини тада неће бити само празна реч, када масе у истини имадну отаџбину, када имадну једно место, где се пријатно могу осећати. Изабрани представници једнога просвећеног, слободног народа могу поступати само у сагласности с њим, те је тако њихова воља и народна воља. А народна је воља највиши закон.

Изравнање свију међународних спорова судским путем.

Решавање међународних спорова силом оружја може се оправдати само у крајњој невољи, када само стање ствари примора на такав поступак. Има средстава и путева да се мирно изравна сукоб између разних држава, и разумљиво је, да ће се једна добро уређена држава послужити таквим средствима, докле год јој је могуће. Страхота жртава, ужасне последице рата, па свршио се он срећно или несрећно, приморавају државе да паметном погодбом, пресудом помирителног суда отклоне узроке неспоразума и да умесним држањем потпомажу миран развитак. Такви судови већ су с успехом радили и спречили крваве сукобе. Ми опомињемо само на спор између Инглеске и Сједињених Држава Северо-Америчких, чувено питање о Алабама, које је решено 1872 г. Тиме што су поједине личности, као краљ белгиски Леополд, као папа Лав XIII. у спору око Каролине између Немачке и Шпаније 1886 г., могле делати као судије у овоме суду показује се, да се спорови могу на миран начин окончати, само ако се има добре воље. Треба само ону одредбу о изборним судовима, која се у последње време уноси у трговинске уговоре и које је и Србија унела у

закљученим уговорима, проширити за све случајеве неспоразума и сукоба. Ипак да би се свака сумња отклонила, потребно је законским путем обвезати владу да покаже народном представништву извесни одређен пут.

Каквим колосеком треба да се креће јавни живот? То је важно питање, које је сада на реду.

IV

Укидање свију закона који ограничавају или угушују слободно исказивање мисли и право збора и удруживања.

Свемоћ и необузданост чиновништва и фактичка неодговорност полициских власти, уставно и законско право збора и удруживања толико је пута широм Србије учињено илузорно — за раднике. Толико пута је полиција растурила зборове, угушила удружења, похапсила и протерала оне наше другове, који су се хтели користити правом збора и удруживања. Кад се има на уму начелно непријатељство социјалне демократије према данашњем стању, јасно је да ће свемоћ полиције бити у првом реду и увек против нас уперена. Међутим ми сада не захтевамо ништа више, него један мали напуштени део из заоставштине *некадањег* радикализма и самостализма а из доба, када су они још били млади и свежи за борбу. У Инглеској, у Швајцарској, у Северној Америци не постоје овакве одредбе, које нас стешњавају. Укидање оваквих одредаба и шибане по прстима полицијским најбоље је јемство мирнога развитка. Друштвене супротности очигледно се заоштравају, грдна разлика у поступању с буржоазијом и с радничком класом јако пада у очи. Послодавачке се организације не узнемирују, оне се чак одозго потпомажу и штите, радничке организације попреко се гледају, смета им се разним зачкољицама или укратко угушују се. *Радничке Новине* су имале силесију конфискација, оптужаба

и казни. Од 1902 до почетка 1909 г. оне су, само по подацима који су се могли прикупити, имале казне 12 година и 10 месеци и 5900 дин. казне у новцу, и то: 11 пута због краља, 15 пута због полиције, 6 пута због владе!

Раднички покрет хоће слободе за своје политичке и синдикалне организације, за своје листове, за своје целокупно делање; радничка класа не води ову борбу само за себе, већ за заједницу уопште. Државе у којима се насилно угушује слобода збора и договора, болују од неизлечиве болести, оне су изложене распадању. Грађанске дужности тако су многоструке, оне тако заузимају целог човека, да ова првенствена политичка права чине потребну претпоставку, без које се не може ни замислити уставан живот. Ограничавање означених права, њихово угушивање у основи је владавина једног увијеног апсолутистичког система. Државна управа, која не трпи никакво дебатованье о општим важним приликама, која шцијунским очима бди над штампом, која сваку реч одмерава на златној вази а слободу удруживања изиграва, таква управа деспотска је толико исто, колико и управа каквога тиранина у забаченим областима Азије или Африке; разлика између њих може постајати само у степену безобзирности, а никако у самом начину владања.

Како ће се грађани слободно и темељно обавештавати о политичким догађајима, како ће без устезања изразити своје мишљење, како ће своје разне жеље и захтеве према своме друштвеном положају у савезима спојити, објавити и заступати, када полиција сваки покрет ограничава и сузбија?

V

Укидање свију закона, који оштећују жену у јавно-правном и приватно-правном односу према човеку.

Владајуће право може се објаснити само суштином друштвених уређења. Закони нису ништа

друго до рефлекс социалног развитка. Закони, који се тичу жене, појављују се као правни израз једног одређеног начина привређивања. Тако је правни положај жене огледало њене потпуне зависности под владом приватне својине. Као што је радник жртва капиталистичке експлоатације, тако је жена жртва људске владавине, која је створена у току хиљадугодишње историје. Уништење првобитно владајућег материнског права, по коме је порекло рачунато само по женској линији било је, као што вели Енгелс, светско-историски пораз женскога пола. „Човек је и у кући почео управљати, жена је понижена, угњетена, постала је робиња његове насладе и само машина за рађање деце. Овај понижавајући положај жене постепено је улепшаван и дотериван, а местимично је и у блажије форме обучен, али никако није уништен.“

И у јавном и у приватном праву женино је да слуша, а мужевљево да туторише и господари. Она нема никаквог учешћа у политичком животу, ни слободе образовања, ни слободне утакмице за поједине стручне послове, ни права да бира и да буде изабрана; приватно-правно за њу важи маса ограничења у управљању њеним сопственим приликама, па било да је у питању неко јемство, каква последња жеља, или породична историја. Очигледна је противречност друштвених факата са постојећим законима. Жена је увучена усред вртлога привредног живота, она је остављена сама себи и приморана да ради за надницу ван своје куће, далеко од свога огњишта. Са женским радом, који постаје све већи део целокупнога привредног рада, не може се довести у склад такво законодавство, које сматра жену само као штићеницу човекову, који се за њу брине и од кога је она потпуно зависна, док у ствари жена постаје све више самостална и бива принуђена да сама зарађује а кад-кад и да издржава целу кућу, и мужа и децу. У колико је осетљивије погоршавање положаја раднога народа, у толико је већи прираштај безженства, у толико је зао-

штреније женско питање. Баш жена, која људе потискује из једне гране производње у другу, која је изложена најтежим нападима послодаваца, која је под постојећим околностима осуђена на тежак рад за незнатну награду а често не само то, већ је осуђена и да продаје не само своју радну снагу, већ и своје тело, баш та жена, велимо, бачена је у вртлог борбе за опстанак, она је без права а спутана је са хиљаду веза. Женска радна снага је увучена у Србији у разноврсна занимања: у фабрикама, радионицама, трговинама, продавницама ангажоване су и све више и више улазе жене, њих сатире и убија конфекција и рад код куће, ено их, у последње време, постају келнерице и узимају учешће у зидарском послу и т. д.

Према овоме преокрету односа — а ми стојимо баш у једноме од првих одсека овога привредног преображаја — не може се више тврдити, да ће се човеково господарство и даље моћи одржати. У радничкој класи, у тој представници лепше будућности, врши се најјаче ова промена и њој је додељено да срећно реши женско питање, које је постало нуждан саставни део радничког питања. Радничка класа има леп задатак да, с обзиром на природне разлике, које потичу од полних односа, укине све изузетне законе, који још спречавају друштвено и политичко изједначење жене с човеком.¹

VI

Рилигија је приватна ствар.

Као што је слобода мисли и једнакост свију чланова захтев свакога образована друштва, тако и у стварима вере сваки има право да се управља по свом убеђењу, да исповеда ону веру, коју сматра за најбољу. Према томе друштво има да загарантује

¹ Безусловно прочитај *Жена и Социјализам*, од Августа Бебела, у преводу Д. Туцовића и Д. Поповића. Цена 3. дин.

потпуну слободу вероисповести. Они, који не осећају потребу за религијом, који су прешли тај стадијум развитка, морају уживати исту правну заштиту, исту сигурност као и религиозни. Ово начело трпељивости мора се најстрожије извести, владавина поповштине је несносна подједнако без обзира на то, да ли ова поповштина одриче или признаје Бога. Шта ће један грађанин веровати и да ли ће нешто веровати, то је његова ствар. Држава се не сме мешати у ове приватне ствари, она не сме ни вршити ни трпети да се врши притисак на свест грађана, као што се то чини у Србији, у којој не може никакав народни изабраник отправљати своју дужност и користити се правом народнога представника, ако није пред попом положио заклетву, у којој се без поповске заклетве не може заузети ниједан положај у држави, округу, срезу и општини, у којој се људи тероризирају да пред попом полажу заклетву у војсци, у којој је церемонијал поповски проткан кроз сав јавни живот, у којој су полициске власти насилно гониле наше другове у цркву и присиљавале да целивају крстове и у којој се учитељи изгоне из службе зато што су атеисте!

Друштвени, привредни и политички задатци заједнице не смеју бити спојени са таквим стварима, о којима сâм појединац има да решава. Државна религија званично прописана, која има владајући положај према присталицама других религија и према нерелигиозним, то је бесмислица; свака врста тако зване „културне“ борбе мора се најодлучније одбацити. Иза шпанског зида државне религије скрива се борба за власт и посед, скрива се намера привредног угњетавања.

Укидање свију трошкова из јавних средстава за црквене и религиозне циљеве.

Пошто држава сматра религију као приватну ствар, то она нема ни право ни дужност, да јавна

средства употребљује за црквене и религиозне циљеве. Државни приходи добијају се од свију грађана без разлике вероисповести, порезе плаћа сваки, па припадао он којој вери или не припадао. С тога се не може јавни новац, који треба да покрије државне потребе, употребити у корист цркве, у корист једне вероисповести. Иначе се заједнички новац троши на циљеве, који немају никакве важности за заједницу, већ само за већи или мањи део њених чланова. У осталом да строго изведено одвајање цркве од државе не значи пораз религиозне заједнице, ако су само њене социјалне основе сигурне, показује пример католицизма у Северо-Америчким Сједињеним Државама. Што нестаје политичког бића једне исповести, њене државне привилегије, тиме никако није онемогућено развиће ове исповести. На против! Тек када буду срушени историски услови за живот једне религије, која увек има свој корен у друштвеној основи, тек кад се маса ослободи те религије и на место ње стави нове погледе на свет, а ово ослобођење иде напореда са ослобођењем потиштених у опште, тек тада је изречена смртна пресуда над религијом у њеном данашњем облику.

Али држава никако не сме играти улогу рђавога газде, који на штету свога газдинства троши своје приходе на циљеве, који не спадају у круг његовога рада. Ствар је верских заједница да докажу своју способност за живот самим тим, што ће се издржавати својим сопственим средствима.

По гласу државног буџета за 1910 год. Србија из општих средстава троши на црквену управу 187.395·05, дин., и још толико на богословију и одржавање религиозне наставе по средњим школама, за тим од свакога се наплаћује по 2 дин. бира и велике принудне таксе за крштење, венчање, опело и т. д. Сваке године, по рачуну једнога богослова, од народа се узима преко 5,000.000 дин. за религиозне циљеве, више него што држава троши на целокупно основно школовање.

Осем тога, црква се из године у годину све више богати, а радни народ све више сирوماши. Имовина је црквена у Србији последњих година у вредности овако расла:

1889	године	5,860.637.	динара
1893	”	7,186.023.	”
1898	”	7,051.357.	”
1900	”	7,347.319.	”
1904	”	11,417.280.	”
1905	”	21,231.408.	”
1906	”	22,267.031.	”

И док је вредност имовине црквене непрестано и рапидно расла, дотле је радни народ непрестано и рапидно пропадао! Ипак зато су све буржоаске партије пристале и израдиле пројект законски за поправку „бедног“ поповског стања. А то ће се стање поправити на тај начин, што ће се радни народ још више оптеретити, да би само попови што више имали. Попови хоће рај на земљи, а небо остављају пролетерима и врапцима!

Црквене и религиозне заједнице треба сматрати као приватна удружења, која своје ствари уређују потпуно самостално.

Кад држава нема никаква права да се меша у рад савеза, које су основали присталице једне вере, онда је јасно, да у овим њиховим црквеним и религиозним заједницама треба да влада начело неограничене самоуправе. Заједница одлучује о начину вођења своје привреде, о уређењу црквене службе, о обичајима и прописима. Само чланови заједнице имају да се брину о правцу, у коме ће се она кретати, о начелима у учењу и животу, која ће важити за ту заједницу. Да ли се одлуке, верске догме, закони ових заједница могу одржати пред науком, да ли стоје у сукобу с просветом или јој чине уступке, то се ништа не тиче државе. Држава

не сме бити пандур, који насилно напада убеђење појединца или једне заједнице. Духовни развитак рашчистиће са свима предрасудама, а друштво има да се покаже на пољу наставе.

VII

Световност школе.

Док је религија приватна ствар, а старање о њој дело приватних удружења, дотле је школа, која обучава све без разлике и стоји у служби заједнице, чисто световна установа. Циљ је наставе духовно образовање, предавање извеснога знања, добијање читавог низа стварних знања, духовно образовање подмлатка. Начелна је погрешка помешати религиозне ствари са учењем детета, као што је то учињено у Србији, у којој школе изгледају као црквена предсобља. Треба искључити суделовање црквених снага при васпитању, а религиозну наставу за децу, у колико је породица сматра за потребну, треба искључити из наставнога школскога плана. За религиозну наставу нека се старају родитељи или њихове црквене заједнице; школа треба да сачува свој световни карактер и да нема никаквих односа ни према којој вероисповести. Она испуњава своју дужност када учи децу потребним знањима и вештинама, када добрим васпитањем оплемењава дечји дух, када већ у детету развија љубав према слободи и када се брижљиво стара, да му објасни државно-грађанска права и дужности. Школа васпитава учене људе, добре грађане, али њу не треба правити оруђем каквога црквенога правца.

Обавезно посећивање јавних народних школа.

Дужност посећивања школа треба да постане дужност народа да посећује школу. Када су сва

деца без обзира на положај својих родитеља обавезна да походе једну школу, тада ће народна школа с правом заслуживати то име. Тада ће она бити и природна основна настава за вишу наставу и непосредни прелаз способних од једне наставе другој, од ниже вишој. Данас народна школа носи кроз капиталистички карактер, она је по правилу по природи својој сиротињска школа, која недовољно даје и најнужније почетне основе неколико струка. Школе су препуњене, учитељи недовољни. У Србији је по попису од 1905 године било деце дорасле за школу, од 6 до 10 година узраста

мушке 166.939

женске 163.705

Свега: 330.644

А 1906. године на крају школске године је у основним школама било деце

мушке 88.700

женске 23.002

Свега: 111.702

Школу, дакле, није посећивало, већ је остало далеко у тами и мраку, 70% деце!

Те исте године било је свега учитеља 2339. А то је бедан број: на 140 деце дорасле за школу свега 1 учитељ!

Али, зато је одраслих писмено свега 21.03%.

Законски утврђена општа обавеза посећивања народне школе уздиже ову на виши ступањ, уништава данашњи њен класни карактер и претвара је у исто време у припремни завод за даље васпитање.

Бесплатност наставе, наставних средстава и издржавања у јавним народним школама, као и вишим васпитним заводима за оне ученике и ученице, који су способни за даље образовање.

Као што заједница сноси трошкове око уређења народне одбране, тако исто има да сноси и

трошкове за уређење наставе. Мало је јавних трошкова који су тако оправдани и тако плодни. Ако се хоће да држављанин испуњава своје дужности, за ово држава треба да створи привредну основу. Како су бедно уређене данашње народне школе, а у каквом су сјајном стању они заводи, којима се имућни користе! Упоређење наставних трошкова за ученике народне школе, гимназије или за посетиоце велике школе очевидно ће показати да се неимућни запостављају у корист имућних. На једног ученика основне школе у Србији се троши из јавних средстава свега 40·97 дин. годишње, међутим, на ученика гимназије 242·52, богословије 656·30, универзитета 710·40. А ученици посећују народну школу највише четири године, синови имућних класа проведу још 8 година у гимназији и 4 године на универзитету. Тако се из јавних средстава укупно потроши на цело школовање једног детета

пролетерског 163·88 дин.

буржоаског 4.935·64 „

На школовање буржоаског детета потроши се *шридесет и пет* више него што се потроши на пролетерско дете!

Великој маси, која живи од данас до сутра, која посредно и непосредно даје све државне приходе, потребна је бесплатна настава, бесплатна наставна средства и бесплатно издржавање деце, која походе школу. Обавезна настава за гладну децу, каква горка иронија! Учити с празним стомаком, каква поруга за много хваљено доба „напретка“! Исхрањивање ученика само је мала накнада за беду у маси. Али бесплатност наставе као и издржавање треба у школи да буде опште.

Даље, кад способни могу бесплатно посећивати више заводе, отпада данас првенствено право имућних на науку. Под данашњим околностима пролетеру су затворена врата кроз која се иде науци, и само ретким срећним случајем може ући. Али је то само једна пуна од небројено много празних.

Данашње друштво оставља пропасти хиљаде људи који би по својој даровитости могли одлично радити на уметности и науци, најбоље главе пропадно под теретом најамнога ропства. А како је силна, како ватрена жеђ за науком код радничке класе, која се уз пркос данашњег жалосног стања одушевљено бори за знање и својим полетом и разумевањем друштвених односа посрамљује затупелу и духовно изанђалу крупну буржоазију!

VIII

Бесплатност правосуђа и правозаступништва. — Народ бира судије.

Данас за велике масе народа правна заштита постоји еамо на папиру. Високе таксе и велики судски трошкови онемогућавају сиромашнима да дођу до судске пресуде. Принуђен невољом пролетер се одриче суда и тако је врло често предат самовољи каквога богаташа, оштећен је у својој части и привредним односима, остаје без права свуда, где се богаташи могу довољно заштитити. Приговор, да ће бесплатност правосуђа ужасно попети број процеса, само је прерушено учење о наследном греху, преведено на правни језик. Овде страшан прираштај тужби и спорова, тамо урођена поквареност људскога створа, а свуда као последица тога страх и ужас. Можда ће се у истини у пролазно доба број процеса прилично повећати, али ће се бујица ускоро вратити у своје обале, навика ће повратити равнотежу. Такве замерке могу се најзад изнети против сваког новачења. Па ако број процеса и порасте, важније је да сваки нађе своје право, који га год тражи, него да кеса остане лозинка, којој се врата правде отварају. Исоштрити правну свест народа, привикнути га на борбу за право, и то је једно парче васпитања, и то не најмање. Данас трошкови за судске и извршне власти као и трошкови за адвоката плаше од суда и пар-

нице многе, којима се чини горка неправда, плаше их просто зато, што њихов привредни положај не може да издржи те трошкове. Закон о таксама у Србији је такав, да он очигледно онемогућава сиромашна човека да се послужи судом за одбрану свога права, а по новом предлогу законском, који је сад пред Народном Скупштином и који ће извесно бити усвојен, онај, који буде водио парницу од 200 дин., плаћаће 7·50⁰/₀ таксе, а богаташ ће на парницу од 10.000 дин. плаћати само 2·90⁰/₀; још уз то ће онај сиромах морати платити унапред, газди ће се судити на почек!

Све дубља провала одваја правну свест народа од резултата данашњег ученог правосуђа. Супротност између новог гледишта на свет, како га радничка класа заступа, с једне стране и судског сталежа, чији је корен у буржоаском свету, с друге стране, та супротност само је понављање класне супротности, судар између имућних и неимућних и на овом пољу. То је старо начело, које ми заступамо, када тражимо народни избор судија. Тражити и налазити правду код оних, који су теби равни, водити своје спорове пред таквим судијама, који су по своме осећању блиски правим стањима велике масе и која према своме разумевању односа могу непристрасно судити и одлучивати, није ли то оправдан захтев? Поверење, које треба да гајимо према судији, најлакше ће постојати када народ сâм бира своје судије. У Швајцарској се то већ данас ради.

Право апелате у казним процесима.

Апелата, право жалбе против судске пресуде и правно средство којим се може доћи до поновног испитивања и одлучивања од стране вишега суда, то право у Србији готово и не постоји. Баш у оним казним процесима, код којих су у питању најважније ствари, у оним, који припадају првостепеном и поротном суду, нема апелате. У тежим пи-

тањима, где је у питању дуже лишење слободе и части, нема никаквог правног средства, помоћу кога би се унели нови факти и нови докази, а погрешке расветлиле и поправиле. Међу стручним судијама често владају најједностранији погледи, које оптужени може отклонити код вишега суда, што и јесте главна ствар. Ако је казна сувише велика, она се не може смањити без апелате. Ревизија, која је данас допуштена у оним процесима које расправља порота, занима се само питањем да ли су пресуде правно правилне, а не да ли оне одговарају истини. Колико је несреће донела и колико ће још донети оскудица у једној таквој инстанцији, која би требала да понова и из основа и марљиво испита ствари, за то има много примера. Немање апелата најтеже погађа радне класе. Променити ово стање, обезбедити се против једностраности, против пристрасности, против грешења и неправилног уређења и спречити судска убиства, то је захтев који ће потпомоћи сваки човек који човечно мисли.

Накнада невино оптуженим, затвореним, осуђеним.

Без кривице бити доведен пред судију, бити оптужен, издржати тешке патње истражнога затвора, неправедно бити осуђен и чамити у затвору, бити оштећен у животу и здрављу, у имању и части, каква несрећа за тако нападнутог човека, који због тога може и пропасти заједно са свима својима! А шта држава плаћа ономе, у коме је смртно увређен правни осећај, увређен народ, шта даје ономе који је претрпео највеће штете због неосноване оптужбе, због неправедног затварања под истрагу, због једне погрешне судске пресуде, чиме држава надокнађава штету томе човеку? У Србији ничим, баш ничим. Никаква законска одредба не прописује накнаду невиним жртвама нашег правосуђа, па макар се множили случајеви, који показују већ крајњу нужду да се ова ствар уреди, ма да је иначе јасно, да се

динарима и грошевима никада не може изгладити неправда која је нанесена оштећеноме.

Држава, која при насилном одузимању имања плаћа пуну накнаду, не даје ни пребијане паре, када тера и ставља под истрагу невинне људе. Пролетери, ситни људи, занатлије, сељаци, које снађе таква беда, нису у стању, као што су то богаташи, да се јемством или брзим заузимањем адвоката спасу затвора, да га ублаже или скрате. Када се посумња на једног радника за какав преступ, како се брзо овај нађе с оне стране катанца, па ма се доцније показала његова невиност! А накнаду треба дати не само невино осуђенима, него и невино ухапшенима. Када има право накнаде сваки, кога неосновано ставе под истражни затвор, тада ће се ово средство далеко опрезније употребљавати и неће се више лична слобода код нас моћи изигравати као до сада. Талијански испитивач Бекарија писао је још 1764. год.: „Грађанин седи под истражним затвором и пати, не зато што се зна да је крив, већ зато што се не зна“. Јасно је да и само подигнута оптужба против невиног при данашњем стању ствари може имати за њега знатне штете. Трговац, занатлија, на кога је подигнута оптужба за какав нечастан преступ, већ изгледа прљав и друштво га почиње презирати, а то врло лако проузрокује материјалну штету. Радник често изгуби посао, допада највеће беде и невоље. А радници се најчешће и највише хапсе ни крошта п низашта.

Укидање смртне казне.

Не може се доказати, да се број убистава умањио зато, што се убиство кажњава смртном казном. Кад се већ призна да узрок злочина као појаве у маси треба тражити у друштвеним стањима, да побољшање и погоршање привредног положаја врши одлучан утицај на повећавање броја преступа и злочина, да невоља потхрањује већину

злочина, тиме је већ показана у свом ништавилу теорија застрашивања, које се врши најгрубљим средствима. А схватање, које казну сматра као средство за поправљање преступника, сасвим отпада у случају смртне казне, која са преступником уништава и могућност његова поправљања. У основи је смртна казна само варварски заостатак ранијег друштвеног уређења, то је стара крвна освета увијена у правну завесу. Ова ужасна и нецелисходна казна поруга је на много хваљену модерну израженост, међутим лепо пристаје за такав поредак ствари, који велича убиство у масама и разорава спорије или брже безброј радничких живота, који убијање деце кућевним радом и радом у крупним газдинствима као и болештине сиромаша сматра као своје животне потребе. Довољна је само једна цримедба па да се покаже сва незгода овога уређења, наиме довољно је рећи да једном погрешном пресудом може невин човек бити осуђен на смрт, да суд може извршити злочин. Ко зна, колико је таквих злочина почињено и колико ће их се починити! Сигурно има више Жан Каласа, који нису нашли свога Волтера.¹ Зна се да је списак познатих таквих судских убистава довољно велики, да се смртној казни мора изрећи смртна пресуда. У Румунији, Холандији, Португалији, у неким северо-америчким државама и у многим швајцарским кантонима смртна казна више не постоји. Код нас је тај ужас још задржат; крајње је време да се уништи.

---

¹ Жан Калас, трговац из Тулузе, оптужен је био од католика, да је убио свога сина, који је хтео прећи из протестантизма у католицизам. Осуђен је и мучен на точку (1762), али је после три године ослобођен заузимањем Волтеровим, пошто се доказало да је невин.

Шесетих година прошлога века један је српски министар у Народној Скупштини причао један њему познати случај: да је главом платио један оптужени, за кога се после утврдило да је потпуно невин!

IX

Бесплатност лекарске помоћи, рачунајући ту и помоћ при порођају и лекове.

У борби за право треба да се обезбеди сваки члан заједнице, у борби против болести треба исто тако да му се пружи заштита и помоћ. А у Србији радни народ те помоћи нема. Држава плаћа попа, јер је он тобож лекар за душу, а није се још спремила да узме у своју службу лекара за тело, који је тако важан за људско здравље. Старање о здрављу тако је важан друштвени задатак, да се за то могу одобрити и на најширој основи предузете мере. Заједници су потребни здрави чланови способни за производњу, корист појединаца покрива се овде с коришћу заједнице, умањавање случајева разбољевања, брза, брижљива лекарска помоћ овде је јавна дужност. Лекови иду уз лекарску помоћ: да би се она збиља могла бесплатно указати, потребно је бесплатно издавати лекове, утеге, наочаре и т. д. Учинити бесплатну помоћ породиљи, која ће заједници дати нове чланове, то је захтев и човечности и друштвене увиђавности. Оно што данас непотпуно чине болнице, то заједница има да изведе на најширој основи у своју сопствену корист, одузимајући овим установама искључиво сиротињски карактер.

Бесплатно сахрањивање мртваца.

Ако заједница прими већ наведене дужности, онда бесплатно сахрањивање мртваца тражимо из истих разлога. У Цириху оно већ данас постоји. Нестаће оштре разлике између непријатног сјаја каквога богаташкога погребца и сиротињских погребца, чим заједница сахрањивање узме у своје руке са подједнаким обавезама према свима, не правећи разлике између богаташа и сиромаша. Тада неће више бити за пролетера само даске, а за крупног буржоу сјајни и украшени сандуци!

X

Постепено све већи порез на приход и имање ради покривања јавних издатака, у колико се они морају порезом покрити.

Како треба да се распореде јавни терети? Очигледно је да сваки треба да плаћа према својој способности. Основна мисао морала би бити: сваки по својој снази, по своме имућству. У ствари је порески терет неједнако расцодељен тако, да привредно слаби плаћају више, него привредно јачи. То је последица класне владавине, која неимућне експлоатише и на пољу пореске политике. Капитал у својим разним облицима сваљује посредно или непосредно на друге свој део терета, који се намеће за покриће јавних трошкова, и у последњој линији већ радници плаћају сав трошак. Да и не говоримо о посредним порезима, ни шарено мноштво осталих пореза (порез на земљиште, на зграде, на радње итд.) није у стању да обвезницима наметне порез према њиховој пореској снази. Порез се преваљује. С тога се све више долази до уверења, да извор за црпљење треба да буде приход, чија се суштина састоји у више или мање правилном понављању извесних доходака. Приход је тај, од кога зависи пореска снага, и с тога је порез на приход основа правилнијег распореда пореза.

Ако се хоће да се изведе дубока измена у смислу тачног распореда пореза, мора се на место разних намета завести један једини општи порез на приход. Наш захтев има своју предисторију. Маршал Вобан, да именујемо само једнога, један од најбољих људи Француске, у својој књизи: „Краљев десетак“, предлагао је још 1707 године један порез на место множине. Он је с обзиром на судбу сељака, које су племство и краљевство зеленашки експлоатисали, који су пропадали у беди, коју је он дирљиво описао, тражио само један порез на приход, заштићујући изрично и занатлије и раднике, „ситни народ“, и свакако задржавајући неке

трошарине. Он је већ проповедао да приход мора бити мерило порезе. Тајни савет краља Лудвика XIV одговорио је једнодушно на Вобанов предлог одлуком, којом се наређује да се „Краљев десетак“ узапти и уништи.

Вобан је умро од туге. 1707 г. победио је министар полиције Аржансон, 1793 г. Лудвик XVI положио је своју главу на губилиште: самовласт, која се опирала свакој реформи, добила је своју награду.

Једини општи порез на приход, који ми тражимо, омогућава заједницу да подмири своје издатке простије, правичније и брже. Овај порез оптерећује обвезника не допуштајући му да свој терет превали на другога, као што се то дешава код других пореза, терети се расподељују према пореској снази појединаца, која је изражена у висини његова прихода. Да би се подела извела правилно, мора се порески терет расподељивати увек према величини прихода обвезникова, порез на приход мора се постепено одоздо па навише повећавати по извесној размери. Пореска стопа мора расти са величином прихода. Произвођачка способност расте у јачој размери него приход, пошто с увећањем прихода тако звани „слободан“ приход постаје све већи део прихода. Пракса одлучује колика треба да је пореска стопа. Као опште начело треба утврдити, да се ослободе пореза мали приходи, који достижу само за подмирење животних потреба, а остали да се порежу по њиховој величини.

У вези са означеним порезом на приход ми тражимо и порез на имање. Главно је овде питање о различној мери пореза, која зависи од врсте прихода: мора се дакле водити рачуна о томе, да ли се приход оснива на поседу, на имању или на раду. (Први се обично зове „фундирани“, последњи „нефундирани“ приход.) Порез на имање, поред пореза на приходе, треба да утиче те да се више пореже фундирани приход. Помоћу пореза на имање могуће је да се у постепеном порезивању прави

разлика између прихода, стечених духовном делатношћу, умним радом и између прихода, стечених не радећи, уживајући интерес, ренту и т. д. Ствар је само вештине разрезивања како ће се овај порез извести. У Швајцерској је порез на имање главни основ непосредног пореза, у Северној Америци, н. пр. у држави Њу-Јорку, овај порез такође постоји. Да ли ће показати добре резултате или не, зависи од врсте пореске технике. При брижњивом извођењу не може се сумњати у његову плодност.

Дужност пријаве прихода по сопственој процени.

Овај наш захтев сопственога процењивања и пријављивања прихода већ је у неким државама остварен. Додуше један инглески архибуржоа, Мак Килох, који велича банкарске краљеве и пљачкање сеоских имања, рекао је, да је то „ударање пореза на поштење и премија кривоклетсву и превари.“ Додуше један новији испитивач мисли, да „само један порез на основи сопственога процењивања захтева висок степен савесности, поштено осећање и мишљење, љубав према отаџбини, једном речју, моралну зрелост народа, какву ми за сада још не срећемо“, и тај испитивач додаје, да он под „народом“ разуме само „имућније класе народа“, од којих се једино и може захтевати „да самостално и по своме нахођењу испуњавају своје пореске дужности.“ Али је ова бојазан претерана, чим се уведе паметно разрезивање пореза и оштра контрола, која ће водити најсавеснији надзор и улићи крупном буржои „моралну зрелост.“ Где постоји народна самоуправа, која тачно и безобзирно мотри на свакога непоштеног, ту ће сопствена процена добро дејствовати. Поред тога долазе у обзир још извесне мере опрезности, као порез на наслеђе, о чему ћемо одмах говорити.

Порез на наслеђе, постепено све већи према величини наслеђа и степену сродства.

Порез на наслеђе, који се узима када је после смртног случаја наслеђе прешло у руке другог, допуњује порез на приход и имање. При примању заоставштине испитује се пореска снага завештачева, и при брижљивој поправци даје се прилика, да се ухвати свако укривање прихода, које је умрли вршио, и да се наплати ненаплаћени порез заједно с извесном казном. Контрола је потребна и за будуће порезе наследникове. Наш новчани саобраћај тако је развијен и тако жив, да је веома нужно такво осигурање против пореских подвала.

Но порез на наслеђе није само контролно средство, он треба да буде општи порез на цело имање, које после смртног случаја прелази у руке другог. Доходци од овога пореза служе за подмирење јавних потреба. Овај порез лако је покупити, лако га је платити, он се не може превалити на другог, а порески се терет одмерено расподељује. У буржоаским круговима чешће се заступа мишљење, да држава, у колико она осигурава рад и одржање појединачне капиталистичке привреде, треба да узме извесног учешћа у њој, да тражи накнаду за то и да се јавља као један од наследника. Бесплатан, незаслужен прираштај у имању, као што је наслеђе, оптерећује се порезом, који заједница употребљује у своју корист. Сем тога овај порез пада на оне обвезнике, који могу да плаћају, на сопственичке кругове. Пролетери као класа потпуно су хладни према праву наслеђа, јер нити имају шта да завештају нити шта да наследе. Али својина, која је законодавством привилегисана на штету сиромашних, више се оптерећује пореском реформом, коју ми тражимо. И то је право, јер сопственичка пореска снага стално расте с нагомилавањем богатства и с тога заједница треба да је за себе искористи што је могуће више. Тиме што се порез на наслеђе постепено повећава према величини наслеђа избегнуто

је преоптерећавање слабих пореских снага. Што мања маса наслеђа, мање ће се и платити. Ситни посед, ситни сељак, трговац, занатлија плаћаће или ће бити ослобођени према њиховом положају. Ко наследи неколико хектара земље, какву малу радионицу или дућанић плаћаће порез у друкчијој размери него богаташ, коме припадну велики поседи, фабрике и томе слично. Овде важе иста начела као и код пореза на приход.

Али порез на наслеђе треба да се постепено повећава не само према обиму наслеђа, већ и према степену сродства. Где завештача и наследника везује крвно сродство, треба пореска стопа да буде мања, него у случају кад је сродство удаљено. У колико су слабији сроднички односи, у толико је неоправданије полагање права на имање умрлога, у толико је више наслеђе неочекивани срећан догађај, игра случаја, у толико се јаче може притегнути порески шраф. Друго гледиште важи за родитеље и децу, а друго за тетке и даље сроднике; врло далеки сродник може се од једне извесне тачке изравнати са туђином.

У Србији је непосредни порез мешавина разноликих система, и он свом својом тежином пада на раднике и сиромашне слојеве народне. Поред пореза на личност, који је варварски остатак пореског система из феудалног доба и који је задржан ради оптерећења широких сиромашних маса како би богатији редови избегли да приме један већи терет на себе, и пореза од личнога рада, који је већи него ли посебице порези на зграде, на принос од радњи и од обрта у радњи, и сви ови облици пореза су такви, да су лако преношљиви.

Колико који порески облик износи показује овај преглед из Државног Буџета за 1910 године.

порез на земљиште	5,672.000	дин.
” ” зграде	840.000	”
” ” принос од капитала	240.000	”
” ” ” ” радња	1,030.000	”

порез на принос од личног рада	1,064.000	дин.
„ „ обрт у радњи	330.000	„
„ „ личност	3,610.000	„

Цифре у овоме прегледу најбоље показују : ко је у истини оптерећен у овој земљи. Без икакве резерве се може рећи: да и непосредни, а не само посредни порез, пада свом претежношћу својом на пролетаријат, сиромашне сељаке, ситније занатлије ит.д., и да су богатији редови не само својом привредном надмоћношћу, већ и самим пореским системом, да и оно мало непосреднога пореза што плаћају, лако на неимућне класе пренесу.

Укидање свију посредних пореза и других привредно-политичких мера, које жртвују опште интересе интересима једне привилегисане мањине.

Излишно је данас опширније говорити о посредним порезима, трошаринама, монополима и заштитним царинама. Последице посредних пореза и царина, којима су оптерећене нужне животне намирнице, Србија је тако добро осетила, рђаво газдовање тако је постало несносно, да је довољно нагласити само неколико најглавнијих ствари. Цеђење масе пореском политиком достигло је ужасну висину. Капиталисте, лиферанти, фабриканти, богаташи, концесионари необуздано могу вршити своје пљачкашке походе против велике масе, наметати милиуне пореза, погоршавати све више и више начин живота радничке класе. Читав низ најнеопходнијих потреба ситнога човека учињен је предметом најсрамнијега зеленаша, тешка невоља, која се јаче или слабије појављује, битни је услов посредних пореза.

Као царине на најнеопходније потребе живота, тако су и порези на дуван, пиво, шећер, па и варошке трошарине, само терети, које су владајуће класе превалиле на неимућне, ситне људе. Намера је очевидна и она се потпуно постиже: привредно

слабе у корист привредно јачих експлоатисати свом силом неправичног порезивања, које сиротињу у толико јаче погађа и у толико више цеди, у колико повољније дѣла за богаташе. Цеђење радника усавршава се стварајући од нужних животних намирница широке народне масе богат извор државних прихода и капиталистичке добити. Они, који стоје у жестокој борби за опстанак и живе од данас до сутра, издржавају својим средствима државу, која заступа и штити њихове експлоататоре, они обогаћавају капиталиста, за кога стварају вишак вредности, још и тиме, што плаћају порез на место њега, тако им се под данашњим стањем отима и црно испод ноката.

Ево само неколико података о томе, како циновске скокове чине државни буџети у Србија, подмиривани поглавито посредним порезима. Они су износили:

			(према претходном периоду)
1860. год.	8,106.023	дин.	
1869. "	12,459.916	"	+ 54 ⁰ / ₀
1879. "	18,988.629	"	+ 52 ⁰ / ₀
1889. "	51,869.999	"	+ 173 ⁰ / ₀
1899. "	68,824.500	"	+ 33 ⁰ / ₀
1910. "	113,977.745	"	+ 73 ⁰ / ₀

За последње три године буџет је порастао са 26, 66⁰/₀ више; са толико су поскупеле животне намирнице, а наднице су пак пале са 30, 40 и 50⁰/₀.

По последњем Државном Буџету, за 1910. год., приходи се државни деле овако:

порези	86,660.000	—	или 76,05 ⁰ / ₀
државна привреда	22,127.432	—	" 19,43 ⁰ / ₀
разни приходи	1,951.283	—	" 1,68 ⁰ / ₀
ванредни приходи	3,239.000	—	" 2,84 ⁰ / ₀

Овај последњи приход је опет порез, и то дуговани. А баш зато што је дуговани, доказ је да и ту суму буџетску плаћају најсиромашнији редови, они, дакле, који, због сиромаштине, не могу на време да га плате.

Што се тиче државне привреде, највећу суму, више од половине, (12,000.000 дин.), даје железница,

која, папрено скупим возидбеним таксама, поскупљује животне намирнице и саобраћај најсиротнијим и најширим масама народним.

А од целокупне суме пореза, непосредни порези износе 37,20% а посредни 62,80%. Другим речима: поред тога, што су и непосредни порези неправично распоређени и тако удешени да се на пролетаријат и сиромашне масе лако преносе и оне незнатне суме разрезане на богаташе, главну порезу ипак чине посредни порези: трошарине, монополи, царине, таксе итд., оне порезе, које оптерећују и поскупљују предмете најшире потрошње, те које, по томе, плаћају не они чија је држава и за чији рачун она постоји, већ они против којих је она организована.

Како су страшно високе посредне порезе, показује овај факат: да се на стварну вредност шећера плати пореза

		200%
пива	”	66,66%
зејтина	”	35,60%
пиринча	”	64,70%
кафе	”	124% ит.д.

Колико су баснословно велики ови порези, потврђују још неколико примера.

Дуван је 1906 године откупљен од произвођача по просечној цени 1·03 дин., а продаје се најјевтиније 17·50 дин. од килограма.

Сô државу кошта 100 кгр. 3·80, а она је продаје по 21 динар.

Гас државу кошта 0·18, а она га продаје по 0·62 дин. литар.

Како су велики и страшни порези који оптерећују сиромашне редове у Србији, најбоље ће потврдити ови прегледи.

На име, на једнога становника долази

	народ. богатства	пореза	држ. дуга
		Д И Н А Р А	
у Немачкој	7250	22·50	325
” Инглеској	8550	48·10	468
” Француској	9750	54·10	756
” Србији	325	45·21	205

Другим речима: на 100 динара народнога бо-
гаства долази:

	пореза	државног дуга
	Д И Н А Р А	
у Немачкој	0.31	4.48
„ Инглеској	0.56	5.47
„ Француској	0.56	7.75
„ Србији	13.91	63.08

Према овоме рачуну 100 динара богатства у
Србији плаћа више него толика иста сума у

	пореза	државног дуга
Немачкој	45 пута	14 пута
Инглеској	25 „	11 ¹ / ₂ „
Француској	25 „	8 „

За сваки комадић шећера, сваки чанак јела,
за сваку цигару дувана, за сваку чашу пива ситнога
човека, за гас у његовој лампи, за капут који носи,
за све се мора платити царина и порез држави и
привилегисанима, који уживају користи пореске
привреде. У колико држављанин постаје сиромаш-
нији, у толико се ужасније играју с њим. Па није
доста беде, коју данашњи начин привређивања до-
носи онима, који ништа немају, већ су они и но-
сиоци главних пореских терета, исисавају их пара-
зити, који не знају ни за милост нити за какве
обзире и сврх самртних мука од овакве пореске
привреде, која исцрпљује народ, иде се адутом
подсмевачких фраза о „заштити националног рада.“
Са оваквим стањем мора се једанпут кидати, да би
се учинио крај зеленашењу са животним намирни-
цама и пореско-политичком пљачкању радничке
класе.

* * *

Поред борбе за политичка права и политичке
слободе радничка се класа бори и за радничку за-
штиту. Радничка заштита састоји се из социјално-
политичких мера, које насупрот необузданој експло-
атацији, „слободној игри снага,“ истичу интервен-

цију државе у привредним односима, која осигурава слободу удруживања и радницима прибавља меродаван утицај у свима питањима, која се тичу радничкога стања. Без побољшања његовога привредног положаја, без основне реформе његових материјалних прилика пролетаријат није у стању да успешно дела за своје циљеве. Радништво, које без спасења пропада у беди, које је понижено до заглупљујућег кулучења, затупило и дегенерисано, није способно, да прими у себе модерне мисли, да живо изрази класну свест класном борбом. Тако политичке и социјалне тежње радничке класе стоје у неминовној вези, оне се узајамно условљавају, а успех на једноме пољу зајемчава успех и на другоме. Дакле, захтеве нашега програма треба заступати и изводити један поред другог и један с другим. На страховити притисак владајућих стања одговара силан отпор пролетаријата, који сазнаје свој класни положај, и брани се све јаче и јаче против угњетавања и беде; пролетаријата, који у истој мери схвата узајамну зависност свију својих слојева и разумева и искоришћава заједницу интереса, на основу које и капиталистичка класа сложено удара на раднике заборављајући своје унутарње размирице. И као што капитал не зна за границе, када је у питању добит, као што он по целој земљиној кугли тражи нове пијаце за потрошњу, као што он пролази земље и мора, да гомила богаство на богаство, тако и за раднике падају националне границе разних земаља, јединство циља, рушење капиталистичког произвођења добара, постаје им необориво убеђење, јавља се интернационална солидарност.

Из дана уз дан све се силније развија крупна индустриска и занатска привреда, технички развитак слави тријумф за тријумфом. Машина осваја једну област за другом, ствара од радника просте надничаре, придодатке точковима и шрафовима, ствара од њих жива оруђа, замењује веште раднике надничарима, човека женом и дететом; сваки

тријумф машинца и проналазача чини многе руке излишним. Индустриски и занатски опток врши се скоковима из грознице сувишне производње у невољу слабога посла и застоја, врши се у лудој промени прековременога рада и невољне беспослице. Баук кризе стално је иза радионице, у којој се ради и дању и ноћу, наједанпут тај баук умирује точкове и избацује раднике на улицу, у беду, у проституцију. Глад и оскудица, куплераји, крчме, казнени заводи, то су примамљиви изгледи за раднике-це, које је капитализам избацио на улицу. Поред кризе долази још и беда сезонскога рада, који на мах престаје и оставља без хлеба, без милости, без сажалења оне, који су дотле подносили несносне невоље. Нема ни говора о подели производње с извесним планом, тежи се да се бесни лов на добитак изведе за најкраће време, док халали¹ одјекне, док плен буде на земљи. Лозинка је брзо и јевтино стварати богаство, врхунац је предузимачке вештине јевтино производити, и за најмању плату исцедити из радника што је могуће више рада. Прекомеран рад, мала плата, прави потоп невоље, разбољевање по радионицама, рана болешљивост, велика смртност код деце, низак просечни век, недовољна храна, грозан стан, оскудица у светлости, у ваздуху, у доколици, у образовању, у слободи кретања, то су све дејства безобзирног експлоатисања. Велики капитал расте заносном брзином, средства за производњу уједињују се у све мање и мање руку, тежина експлоатације као мора притискује радничку класу. Ситна и средња газдинства исчезавају, непоштедно усисана од надмоћних противника, акционарско друштво ступа на место појединога предузимача, који задовољан дивидендом скромно уступа са свога места, а на површину се појављује у својим разним ниансама прави господар у социалном царству, савез подузетника који се развија све значајније и све страшније — врхунац капи-

1.) Знак ловачкога рога да је дивљач убијена.

талистичког развитка, преко кога се већ могу видети полурасванули предели друштвене производње.

Тако радничка заштита постаје политички и социално једна неопходна потреба, радничка заштита, која није само на папиру, већ је од крви и меса, која садржи опсежне наредбе против необуздане тежње задобитком од стране обесних народоубилачких капиталиста, која доноси телесни, духовни и морални препорођај унесрећеног пролетаријата, реформација с планом, опсежна и плодна, јемство за политичку зрелост.

Други одељак другог дела програма показује, какве социјално-политичке захтеве постављамо буржоаском друштву.

ДРУГИ ОДЕЉАК.

I.

Успешно национално и интернационално заштитно радничко законодавство.

Ми тражимо заштитно радничко, а не само фабричко законодавство. Ма да је истина, да се у крупној индустрији рђава стања овога начина производње особито јасно истичу, да радници ових газдинстава у првом реду воде борбу за ослобођење и најпре скрећу пажњу власника, ипак се невоља, угњетавање, разоравајући утицаји капитализма јављају на свима областима најамнога рада, често притајени, скривени, али у толико опаснији. Радничке групе без помоћи, без самосталности, без међусобне слоге западају у такву беду, која се не може описати. Радничка заштита не обухвата само фабричке раднике, она обухвата и занатске раднике, као и оне, који су заузети у кућевној индустрији. За раднике, који су упослени у саобраћају

у трговини, у заводима за преноћишта за освежавање треба држава да се брине исто тако као за милиуне, који се паште радећи у пољској и шумској привреди. Не само фабрички деспоти, већ и аграрци, акционари и власници бродова, трговачки издавачи и еснафске делије, сви они морају осетити обуздавајућу руку радничке заштите, ако се хоће да спречи пропаст народне масе, руинирање радништва.

У свима индустриским државама исти ток, иста стања ствари, која се само по степену једна од других разликују према стању индустриског и занатског развитка, свуда иста потреба за реформом. Милосрђе почиње у кући, лепо вели једна инглеска пословица, и тако је, очевидно, да се са заштитним радничким законодавством најпре може снажно започети у националном оквиру. У колико је дубље разумевање привреде код радничке класе једне земље, у колико је боља њена организација и у колико је она сложнија, у толико већег утицаја има њен политички положај, у толико ће се снажније делати за радничку заштиту, у толико је сигурнији изглед, да ће се сломити жилави отпор предузетника. У свима јевропским земљама, као и у Северној Америци и т. д., постоји жив покрет за ограничење експлоатације, покрет, који је делом постигао успех, а делом га обећава. Модерна држава је морала признати своју обавезу, да заштити раднике од неограничене експлоатације, и ма како да она оклевајући врши своју социјалну политику, отимаће јој се један уступак за другим. Јер социјализам, буран и силан, приморава законодавство, да пође путем социјалне реформе, и у колико је он силнији, у толико ће бржи, у толико опсежнији бити напредак.

Све нације, све земље носе се мишљу о радничкој заштити, и тако овај покрет националног делања у корист потиштених следствено постаје интернационални. Дат је и стварни предуслов за ово — интернационална утакмица.

Не влада више Инглеска светским тргом са својим производима, као што беше пре једнога века,

њени потрошачи постадоше постепено њени гак-маци земље, који су јој плаћале данак, као Сједињене Државе, баснословно су се развиле, јевропско копно ослободило се зависности, у којој је стајало према Инглеској. Конкуренција је страховита, тражња нових потрошачких области тера капиталисте у најудаљеније пределе, спуштање цена постаје највиши закон. Тиме се очевидно погоршава положај радника, тиме расте потреба за радничком заштитом. Али расте жестина утакмице на светском тргу, буржоазија се ушанчава иза интернационалне конкуренције, чим јој се затражи да заснује, прошири и утврди радничку заштиту. Тако је сазрео предлог, да се на овоме пољу ради једновремено, заједнички, како би се капиталистима избио из шака изговор да им се тиме угрожава способност за конкуренцију.

Интернационално заштитно радничко законодавство, то обележава ток ствари, предлагано је најпре од увиђавних подузетника, којима је ватра конкуренције догорела до ноката. Када се године 1841 у Француској саветовало о једном закону о дечјем раду, препоручивао је елзаски фабрикант Данијел Легранд француској влади један интернационални фабрички закон. Фабриканти у швајцарском кантону Гларусу изразили су 1855 исту жељу. А 5 јуна 1876 препоручио је тадашњи председник швајцарског националног савета, пуковник Фреј, у своме говору при отварању скупштине, „закључење интернационалних уговора у циљу подједнаког регулисања радничких односа у свима индустриским државама.“ Он је у децембру 1880 изнео у националном савету предлог, да се ступи у преговоре са најглавнијим индустриским државама „у циљу доношења интернационалног фабричког законодавства“. Познато је, да је тада већина влада одбила предлог.

Али тек од кад је раднички покрет примио ову мисао, не напуштајући ни једне секунде рад на националној радничкој заштити, тек од тада је она добила више практичног значаја. Из Швајцарске

продрла је ова мисао у Немачку, Аустрију, у романске земље, и у Инглеску. За овим су дошли предлози социјалистичких посланика у Немачкој 1885 г., и француских социјалиста у Посланичкој комори исте године у корист интернационалне радничке заштите. Тај исти захтев је истакла и наша партија пре четири године у Народној Скупштини приликом претреса уговора са Румунијом. Раднички конгрес, који се одржао 1889 године у Паризу, међу познатих седам захтева, истакао је пре свега осмочасовни радни дан.

а) Утврђење нормалнога радног дана, који ће износити највише осам часова.

Ми се не можемо задовољити ни десеточасовним радним даном, како га је предвидео пројект закона о радњама. Реформа мора дубље задрети, нама је потребан осмочасовни радни дан. Значило би приливати воде у море, када бисмо при измаку прве деценије двадесетог века хтели радницима опширно износити користи нормалнога¹ радног дана. Историја нормалног радног дана у Инглеској, где он за радничку класу значи „морални и психички препорођај“, да се послужимо Марксовим речима, историја његова у Немачкој, у Аустрији, у Швајцарској, с оне стране океана пуноважан је доказ о потреби ове највише социалне реформне мере. Нормални радни дан челичи отпорну снагу радничку, он не смањује наднице, као што његови противници маштају, већ их повећава. Он не штети индустрију, напротив, он је принуђава на техничка побољшања, на паметније и интензивније привређивање, на многобројније уштеде. Скраћење радног времена не умањује никако масу произведених

¹ Пошто се њиме одређују и почетак и свршетак и паузе ит.д., морамо га тако назвати, а не максимални радни дан, као што лукаво веле државни социјалисти.

еслепа, јер произвођачка способност радникова, његова пажња стоји у обрнутом односу према дужини раднога дана: што је краће време на раду, у толико боље ради, у толико више производи. У једној швајцарској предионици одређено је 1876 и 1877 дневно 372,18 килограма пређе, рачунајући на 10 000 вретена, са дванаесточасовним радним временом, а 1879 и 1880 са једанаесточасовним радним временом 388,88 килограма. Инглески тежак ради 10 часова, а руски 16 часова. Инглеz изради за један дан колико два Руса. Борба за осмочасовни радни дан у Аустралији снажно је помогнута 1856 тиме, што је један велики подузетник М. Стефен у Мелбурну, после једног покушаја у својим цигљанама, изјавио, да су његови радници за осам часова израдили исто толико, колико и за десет. Што је дужи радни дан, у толико радник постаје тупљи, његов посао рђавији, несрећни случајеви многобројнији ит.д. Уз то још долази вртоглаво брзи развитак машина; предузимачи уводе машине, које раде брже, боље и које су веће, они замењују ручни рад машинским. Не треба прорицати да тада ситни предузимачи брже пропадају, него када би остао стари начин рада. Али је њихова пропаст запечаћена, а они у већини случајева најситнијим и најтричавијим средствима киње раднике, да би се преко њих још неко време могли одржати против крупнога газдинства.

Не треба се надати, да ће нормални радни дан оковати производне снаге, које кидају све везе, да ће отклонити сувишну производњу, да ће поставити извесан циљ беспослици. Ово може учинити тек основни преображај друштвених стања. Али ће он бедне сачувати од пропасти, а осигураније раднике сачувати од падања наниже, он ће увећати напонску снагу и отпорну способност радничке класе, он неће додуше уништити беду беспослице, али ће је умањити. Ништа боље не показује морални утицај скраћивања радног времена и повећавање наднице тиме, него званично утврђени факат,

да у свима аустралиским колонијама, где је уведен осмочасовни дан, стално опада страст пијанчења, као што то износи статистика потрошње духовних напитака, статистика крчми и хапшења због пијанства. Број хапшења због пијанства опао је од 18,9 на хиљаду становника у 1877 на 9,4 у 1888 години. Потрошња алкохола на главу износи у Француској 5,10, у Инглеској 3,87, у Немачкој 3,08, у Новом Селанду 1,70 галона. Аустралиски крчмари најживље су агитовали против осмочасовнога дана, јер су се они, као што један стручњак вели, „бојали, да њихови интереси не буду оштећени тиме, што ће радници добити више доколице и бољи живот“. За оно лицемерно схватање, по коме ће се радници из веће доколице одати пијанству и раскалашности, ова факта нису ништа друго, до миловање — прошцем.

У многим гранама индустрије техника ће до душе увести машинерију, која уштеђује рад, да би уштедила придолазак нових радних снага, али у другим радњама, којима машинерија не прети непосредно, као у зидарству и т. д. многи ће беспослени радници наћи занимања. Када су пекари у аустралиској колонији Викторији 1882 г. завели осмочасовни дан, трећина беспослених пекарских радника наша је посла, а нити су наднице пале, бити су се цене хлеба повећале. Али је још много важније, што је производња законским скраћивањем радног времена раздељена мало сталније, сразмерније за целу годину; на овај начин спречава се прековремени рад и беспослица, која отуда долази. Наднице радника пењу се скраћивањем раднога времена, понуда руку, прљава конкуренција не притискује више на трг рада као пре. Нормални радни дан снажи пролетера, даје му доколице за опорављање, за образовање, за учествовање у синдикалном и политичком животу, он чини радничку класу самосталнијом и способнијом за борбу.

Што је речено о нормалном радном дану важи двоструко и троструко за осмочасовни дан, који је

генијални енглески социјалист и поборник радничке заштите, Роберт Овен, први пут 1817 г. означио као „праведан дневни рад.“ Он постоји у Аустралији за читав низ радњи, свакако није наметнут законодавством, већ су га под изванредно повољним околностима извојевали синдикати. Као што нам од деценија искуство показује, он се тамо сјајно потврдио. Уз пркос томе капиталисти се тврдоглаво противе да га и даље прошире, а пораз у великом штрајку од 1890. знатно је погоршао положај синдиката. И у Аустралији радници све јасније увиђају да се само путем законодавства може даље напредовати са осмочасовним даном.

Од пролетаријата се из године у годину све више захтева, његова произвођачка способност напреже се све јаче и јаче, умножавају се опасности за живот и здравље, пропадање раног народа, кога у вароши и у селу захвата индустријализам, страховито напредује, рекрутовање за војску показује све већи број неспособних за војничку службу. У исто време радник бива све више и више заузет јавним пословима. Он мора ступити у политичке и синдикалне организације, он се мора даље образовати, потребно му је право на доколицу као и ваздух за дисање. Осмочасовни дан налаже сам развитак, најважнији је задатак заједнице да га испуни, он је основа и камен темељац социјалне реформе.

в) **Забрана рада деци испод четрнаест година.**

Од 1877. не смеју у Швајцарској радити у фабрикама деца испод четрнаест година, у Немачкој испод 13 година, у Аустрији је такође рад у ово доба старости знатно ограничен. Али није нимало довољно, спречити само крупна газдинства у експлоатацији деце као радника, понуду дечјих радних снага у маси налазимо баш у ситном газдинству и у кућевној индустрији. Овде су ужасна стања, овде слави славу најбезочнија жудња за новцем, овде се без сажаљења упропашћују безбројне жртве капи-

тала. Бедна плата, срамни услови рада, радионице, које су легла болештина, нечовечно дуг радни дан, то су знаци овога „иродскога убијања деце.“ Тако се радничка покољења једно за другим уништавају, рана болештина, рана смрт последице су оваквога начина занимања, свака следећа генерација бива слабија и неспособнија за живот. Рад деце испод четрнаест година треба с тога уопште забранити, и на селу и у вароши, и у крупној производњи и код посредника, и у занату и у трговини. Дете треба да је у школи и у игри, оно треба да ужива своју младост, да челичи своје тело, да образује свој дух. Не треба се стално враћати на лажну вику о лековитости рада за децу — радничку. Ма да ће сигурно будуће друштво остварити мисао Роберта Овена о вези рада са телесним вежбањима и наставом, исто је тако извесно да треба одбацити данашњи дечји рад, којим се тежи за слепим добитком, а не служи васпитним циљевима. Он наједа животни корен народне масе.

с) Забрана ноћнога рада, изузевши оне гране индустрије које по својој природи из техничких разлога или из разлога јавнога благостања траже ноћни рад.

Сви лекари и социјални политичари сагласни су о штетним дејствима ноћнога рада на здравље радника. Из жеље за добитком капиталист отима радницима природни одмор и приморава их на заморан рад, који убрзава пропадање и неспособност за рад. И то ово се дешава у многим и многим предузећима, у којима није нужан ноћни рад, само да би се снаге најамних робова до крајње мере искористиле, и да би се избегло узимање нових радника, као да њих нема. Ако за један тренут загледамо у извештаје фабричких инспектора оних земаља где их има, уплашиће нас огромна распрострањеност ноћнога рада. Разуме се, да у газдинствима која по природи својој не дозвољавају прекидање или им је ноћни рад потребан у интересу

јавнога благостања, о потпуној забрани не може бити речи; али и у овим последњим ноћни рад треба ограничити на оно, што је најпотребније, пошто је у већини случајева потребно само надгледање извесних процеса рада (као у хемиској индустрији и т. д.), а не продуктиван рад.

d) Непрекидни одмор барем од 36 часова сваке недеље за сваког радника.

Тражити да се има довољан одмор после недељнога рада, да се скине радионичко одело, да се живи једанпут без насилног прекида са својима, да се људи занимају живље и више јавним пословима, то су скромни, оправдани захтеви. Ми тражимо паузу од тридесет и шест часова, како се слободно време не би употребило само на то, да се измучени, до смрти исцрпљени радник испава па да опет оде у јарам рада. Он треба да весело осети свој живот, и ослобођен свију невоља рада да се осети као човек међу људима.

e.) Забрана трук-система (исплаћивање радника у еспапима на место новца).

Одлучна мера потребна је против подвале с трук-системом, који се данас бестидно шири. На место готовога новца радник добија еспапе, које или не може употребити или их много скупље плаћа, под претњом казне и отпуштања нагоне га да подмирује своје потребе из дућана подузетникових и то по већу цену него на другоме месту, дају му лошије еспапе, и натерују га на задуживање срамним, наметнутим му лупешким кредитом. Бич глади дела, а никакав оштар надзор, никакав строг закон не хвата зликовце, који гуле и пљачкају и изван радионица пролетере, које су у радионици експлоатисали. Уз то још најопаснија врста трука, давање сировина, које је нарочито узело маха у кућевном раду, обилно се искоришћује. Производи који се продају буд' за што, облепљени су крвљу радника

у кућевној индустрији, који посредницима аргатују за гладне наднице и од њих морају куповати сировине по цену од сто и више процената над пичном ценом. Тако исто треба одбацити скривене врсте трука, код којих се лукавство показује у давању стана, огрева, земљишта и т. д.

II.

Надзор над свима радњама, испитивање и одређивање односа рада у вароши и селу од канцеларије рада, државне и окружне, и коморе рада.

Ако хоћемо да се социјално законодавство успешно изведе и прошири, потребно нам је министарство рада, место, које би било средиште социјалне политике, државна канцеларија рада. Задатак овога министарства, коме би у извесном реду као извршна оруђа биле потчињене окружне канцеларије и коморе рада (ове последње биле би комбиновано представништво од радника и предузимача), био би, да се ставе у службу социјалним реформама. Једноставно уређење надзора над радњама, поштрена контрола над испуњавањем законских прописа, брижљиво записивање у књиге привредних догађаја, статистичка испитивања о друштвеним стањима, о положају сеоских и варошких радника, о стању предузећа и газдинстава и т. д., то су неколико важних гледишта, која овде долазе у питање. Канцеларија рада треба да буде оруђе за руковање радничком заштитом, социјално-политичка метеоролошка станица и информационо место о социјално-политичким мерама. Комора рада имала би задатак да помаже при извођењу привредних и социјалних задатака у управљању, да прима жалбе, да даје своје мишљење о законским предлозима и т. д.

Строга фабричка и занатска хигијена.

Против болештина, које по радионицама косе раднике, горе него куга, тако да уз свако занимање

иду штете и опасности ових болештина, мора се повести одлучна борба. Нездраве радионице, други многобројни штетни утицаји (прашина и т. д.), рад са отровним материјалом, недостатак довољнога проветравања и осигуравајућих мера, све је то одавно познато. Утврђено је, да се добрим припремама може не само спустити цифра случајева разбољевања, већ се може и затворити извор разбољевања уопште. Треба енергично сломити отпор предузетника, који они показују пред сваким издатком, који не иде на добитак, већ „само“ да побољшање здравствених прилика радникових. Бројеви лекарске статистике, која даје језиву слику о високој смртности и краком веку пролетера, десеткованих болештинама, тако снажно доказују, да је довољно само указати на њих. Од мушкога становништва у Солингену уопште су умирали у добу старости од 20.—30. године од 100: 15,5; самих пак шлајфера у овом добу умирало је од 100: 41,6; у добу од 30.—40. године иносили су проценти: 12,4 односно 26,9; од 40.—50. године: 14 односно 23,4. Рана смрт, висока смртност шлајфера према осталим занимањима говори сама за себе. Од баденских радника при фабрикацији цигара умрли су у округлој цифри 56 од 100 од туберкулозе, док је просечно умирање у земљи износило 37 од сто. По Хирту од сто туберкулозних радника пате по њиховим занимањима 28,6 од металне прашине, 25,2 од минералне, 22,6 од помешане, 20,8 од животињске. Од тровања патили су од 100: 25 до 30 у овим занатима: молери, фарбари, лакирери, типографи и т. д. Чим су употребљене потребне мере опрезности, чим су узроци разбољевања отклоњени или у њиховом дејству ограничени, падала је цифра разбољевања. Какав ће успех пожњети хигијена, која законски утврди потребан простор ваздуха и изведе одговарајуће уређење радионица! Стална вентилација радионица, величина радионице према броју радника, добар огрев и добро осветлење, дезинфекција заразних

материја пре њиховог прерађивања, чистоћа — колика маса задатака за лекаре!

III.

Правно изједначење пољопривредних радника и слугу с фабричким и занатским радницима. Укидање одредаба о слугама.

Пољопривредни радници, рачунали се они у чељад или слуге, још су и данас у стању зависности. Њихова је политичка и социјална обесправљеност опште познати факт. Нити има утврђеног радног времена, нити тачно прописаног рада, ништа сигурно сем ропства. Слуга се не сме противити злостављањима, која не прете његову животу, обавезан је да денунцира своје другове. Господари могу отказати посао у свако доба, а у исто време радничка је књижица средство, да се непријатни људи оставе без хлеба. Надничари и остали радници сматрају се за скитнице. Тако исто пољопривредни се радници кажњавају и за гажење уговора, а онај, који уговор погази, може се као звер терати. Али овоме преступнику није само тамница отворена, он има још и да надокнади штету. Међутим слуга може бити силом натеран на продужење службе. Овај изабрани пукет цвећа показује, како је оправдан наш захтев. Треба укинути изузетне законе, који су донети само у корист газда.

IV.

Осигурање колициаоног права.

Још у првом одељку под 4. расправљало се о општим гледиштима, која овде долазе у обзир. С тога упућујемо на то место. Без слободе удруживања нема гаранције за привредно-политичке тежње, нема могућности да се синдикатима, добро организованим и дисциплинованим, централисаним

или месним савезима, која обухватају сва поља производње, добије утицај на уређивање односа рада, нема циља — свесне борбе за најамницу, нема обуставе рада и т. д. Коалиционо је право један елементарни услов за раднички покрет. Чујмо о томе Шенберга, познатог буржоаског економиста. Он вели: „Законско признање коалиционог права излази већ из суштине правне државе као природно право. Јер из основног принципа ове државе, слобода и правна једнакост личности, излази, да појединац може искористити своју снагу, да би побољшао свој положај, у колико он тиме не штети стечена права другог или опште интересе. Како у тежњи појединог радника, да повећа своју надницу, да уклони нехумано радно време или недостојне одредбе, нема никакве штете ни по права другог ни по опште интересе, то је не може бити ни у случају, када се радник у овој тежњи удружи с другима... Тек удружење с другима... ставља раднике у положај једнаких уговарача, у коме они могу према послодавцу извести своје оправдане захтеве, тек удружење чини стварном правну слободу и равноправност радникову при закључивању погодбе о раду... Коалиционо право обухвата и право удруживања за заједничку обуставу рада (штрајк). Ово право не сме се радницима забрањивати, јер је обустава рада одрицање радника да и даље продају предузетнику своју редну снагу под условима, које само он хоће да одређује. Као што је ово право појединца, мора бити и право више њих, који су се удружили.“

V

Узимање целокупног радничког осигурања у државне руке са меродавним суделовањем радника у управи.

Ми тражимо законско осигурање радника у случају болести, смрти, инвалидности, старости, изнемоглости и беспослице. Једноставност, строг ред,

управљање полазећи с великих гледишта, завођење штедње, где треба штедети, и то узимајући у обзир оне, којих се те ствари највише тичу, раднике, који сада обично играју нему, пасивну улогу, док би, они на првом месту требали да о тим стварима суде и на њима раде, јер се тиче њихове коже, њихова положаја — ето то ми хоћемо.

Ми смо на крају. Изложени су и објашњени задатци, које класно-свесни пролетаријат најпре има у будућности да реши.

Делање на земљишту данашњег друштва прописано је самим током ствари, оно је нужна претпоставка за ступање у нов социјални поредак.

Само када пролетаријат освоји политичку власт, само када он снажан и спреман за борбу ступи на бојно поље, тада ће куцнути час, да се у светско-историској величини изврши коначно израчунавање између имућних и неимућних, између угњетача и угњетених. Радничка класа не може пре него што дође на власт, једном за свагда, укинути класне супротности, у којима се данас креће живот народа. У прелазном добу, у коме ми живимо, класна борба с планом, која се простира на сва поља јавне делатности, која се води усред бујице модернога развитка, јесте полуга социалнога и политичког напретка.

Захтеви, који најпре истичемо, само су постаје на путу ка циљу, постаје, које ми заузимамо или, приморани притиском брзога развитка, прескачемо, сигурни у будућност. Док се стари буржоаски свет на све стране распада, већ се на хоризонту помаља јутарње сунце за нови свет, ново друштво.

Тада неће више бити ни експлоатације, ни ропства, ни угњетавања, већ само слободно, срећно човечанство...

Најред, то је наша лозинка.

Најред, борбом к победи!

37271